

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему: **«СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ДІТЕЙ, ЯКІ
ПОСТРАЖДАЛИ ВІД НАСИЛЛЯ»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.2310
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньо-професійної програми «Соціальна
педагогіка»
В. В. Животова

Керівник: доцент кафедри соціальної педагогіки та
спеціальної освіти

_____ к. пед. н. М. О. Гладіш

Рецензент: _____

Запоріжжя
2021

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра соціальної педагогіки та спеціальної освіти
Рівень вищої освіти магістерський
Спеціальність 231 «Соціальна робота»
Освітньо-професійна програма «Соціальна педагогіка»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

«_____» _____ 20__ року

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ**

Животової Вікторії Вікторівни

- 1. Тема роботи:** «Соціально-педагогічна реабілітація дітей, які постраждали від насилля» затверджена наказом ЗНУ від «___» _____ 2021 р. № _____
- 2. Строк подання студентом роботи:** _____
- 3. Вихідні дані до роботи:** матеріали соціально-педагогічної практики, курсових робіт
- 4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, що належить розробити):** психолого-педагогічні особливості дітей; розкриття сутності поняття «соціально-педагогічна реабілітація»; зміст, форми та методи соціально-педагогічної реабілітації з дітьми постраждалими від насилля; обґрунтування соціально-педагогічної реабілітації.
- 5. Перелік графічного матеріалу:** 3 рисунка

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Консультант	Дата, підпис	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Гладиш М.О.	13.11.2020	13.11.2020
Розділ 1	Гладиш М.О.	07.12.2020	07.12.2020
Розділ 2	Гладиш М.О.	19.02.2021	19.02.2021
Висновки	Гладиш М.О.	26.04.2021	26.04.2021
Додатки	Гладиш М.О.	23.09.2021	23.09.2021

7. Дата видачі завдання: _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	жовтень-листопад	виконано
2	Написання вступу	листопад	виконано
3	Написання першого розділу	грудень-квітень	виконано
4	Написання другого розділу	травень-вересень	виконано
5	Написання висновків	вересень	виконано
6	Оформлення додатків	жовтень	виконано
7	Оформлення роботи, рецензування	жовтень-листопад	виконано
8	Захист	грудень	

Студент _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

Керівник роботи _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 89 с., 3 рисунки, 74 джерела.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та аналітично перевірити засоби соціально-педагогічної реабілітації дітей, які зазнали жорстокого поводження в умовах сім'ї та в умовах закладу загальної середньої освіти.

Об'єкт роботи – соціально-педагогічна реабілітація дітей, які зазнали жорстокого поводження.

Предмет – соціальні та психолого-педагогічні засоби реабілітації дітей, які зазнали жорстокого поводження в умовах сім'ї та в умовах закладу загальної середньої освіти.

Відповідно до мети, визначено такі завдання дослідження:

1. Визначити сутність та зміст поняття «соціально-педагогічна реабілітація». На основі аналізу літературних джерел розглянути підходи до визначення соціально-педагогічної реабілітації дітей та основних понять дослідження.

2. Проаналізувати основні причини, що приводять до жорстокого поводження в умовах сім'ї та в умовах навчальних закладів.

3. Розглянути види насилля та жорстокого поводження по відношенню до дітей.

4. Запропонувати реабілітаційну програму дітей, які зазнали жорстокого поводження.

Методи дослідження: теоретичні – аналіз, систематизація, узагальнення, класифікація; емпіричні: діагностичні методи, порівняння та інтерпретація.

Галузь використання: заклади системи соціального захисту; центри соціальних служб.

НАСИЛЬСТВО, ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ,
СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ

SUMMARY

Zhivotova V.V. Social and pedagogical rehabilitation of children suffered from violence

The qualification work includes introduction, 2 parts, conclusions, a list of references (74 sources), 5 appendices on 15 pages.

The qualification work volume is 96 pages long, 89 of them – the main text. There are 3 illustrations.

The qualification work gives a theoretical review and describes the social and pedagogical rehabilitation of children suffered from violence.

The purpose of qualification work is to theoretically substantiate and analytically verify the means of social and pedagogical rehabilitation of children who have suffered abuse in the family and in the conditions of a general secondary education institution.

The research object is social and pedagogical rehabilitation of children who have been abused.

The research subject is social and psychological and pedagogical means of rehabilitation of children who have been abused in the family and in the conditions of a general secondary education institution.

The research tasks:

1. To determine the essence and content of the concept of "social and pedagogical rehabilitation", based on the analysis of literary sources, consider approaches to the definition of social and pedagogical rehabilitation of children and the main concepts of the study.

2. To analyze the main causes leading to ill-treatment in the family and in educational institutions.

3. To consider the types of violence and abuse against children.

4. Propose a rehabilitation program for children who have been abused.

The first part of the study “Theoretical foundation of social and pedagogical rehabilitation of children affected by violence” provides a comprehensive approach to the rehabilitation of deviant children who have suffered abuse, which includes not only informing about problems, but also provides assistance in overcoming the consequences of abuse.

In the second part of the work “Analytical study of the peculiarities of social and pedagogical rehabilitation of children affected by violence” is to develop a social and pedagogical rehabilitation program to overcome the consequences of child abuse.

Keywords: violence, abuse, social and pedagogical rehabilitation

ЗМІСТ

Вступ.....	7
Розділ 1. Теоретичні основи соціально-педагогічної реабілітації дітей, які постраждали від насилля	11
1.1. Види насилля.....	11
1.2. Соціально-педагогічна реабілітація	32
1.3. Нормативно правова база	41
Розділ 2. Аналітичне вивчення особливостей соціально-педагогічної реабілітації дітей постраждалих від насильства	57
2.1. Форми та методи соціально-педагогічної реабілітації дітей постраждалих від насильства	57
2.2. Аналіз статистики звернень щодо жорстокого поводження з дітьми	65
2.3. Характеристика сімей, в яких є випадки насильства	72
2.4. Етапи соціально-педагогічної реабілітації.....	77
Висновки.....	84
Список використаних джерел.....	89

ВСТУП

Актуальність вивчення соціально-педагогічної реабілітації як явища сучасності обумовлена тим, що в останні роки відбулися значні зміни у ставленні суспільства до людей, життєдіяльність яких пов'язана з їх фізичними або соціальними обмеженнями. Від неприйняття і сегрегації людини, яка не вписується в традиційне розуміння норм розвитку, світова спільнота переходить до визнання свого рівноправного права на повноцінну участь в суспільному, культурному і духовному житті.

Питання вивчення педагогічної реабілітації в соціальному розвитку особистості є дуже актуальним. Це пояснюється тим, що в сучасних умовах динамізм соціального розвитку є провідним фактором стабільності, стабільності і якості життя будь-якої людини. Без відновлення соціальної втрачається сенс інших реабілітаційних цілей. Педагогічна реабілітація в сучасному розумінні визнається як збереження, підтримка і стимулювання соціального розвитку як базова основа.

Протягом XIX-XX століть психолого-педагогічна наука досконально розвинула гуманістичну ідеологію ставлення до дітей, які потребують реабілітації (Я. Коменський, Д. Дідро, К. Гельветій, М. Монтесорі, А. Швейцер та інші); обґрунтовує умовність соціально-педагогічного явища реабілітації історичним, культурним, духовним і соціальним розвитком суспільства і держави (П. Анохін, Л. Виготський, А. Лазурський, К. Ясперс та ін.); розкриває основні закономірності і механізми реабілітації (А. Адлер, П. Блонський, І. Сікорський, З. Фрейд та ін.); визначає педагогічні умови організації процесу реставрації (А. Макаренко, В. Сорока-Росинський, С. Шацький та ін.).

Аналіз поняття «соціально-педагогічна реабілітація» в дослідженнях і публікаціях, дозволяє говорити про відсутність єдиного підходу до його розуміння. Так, реабілітацію як соціально-педагогічну категорію розглядають дослідниці Л. Коваль, І. Зверева, С. Хлебик, вони вважають її «видом соціальної

діяльності спеціально уповноважених органів держави, соціальних служб для молоді, об'єднань громадян та інших соціальних інституцій, спрямованої на здійснення системи організаційних, економічних, правових, культурних, освітніх, лікувальних, оздоровчих та інших соціальних заходів щодо відновлення фізичного стану, честі, гідності, прав і свобод дітей та молоді».

На думку С. Белічевої, «соціально-педагогічна реабілітація – комплекс заходів соціальної підтримки й діагностико-корекційних програм щодо подолання різноманітних форм дезадаптації».

Дослідниця Н. Коношенко розглядає соціально-педагогічну реабілітацію як «засіб подолання девіантної поведінки, що поєднує весь спектр наявних шляхів, способів досягнення мети з подолання девіантної поведінки дитини».

У дослідженні Ж. Петрочко наголошується на тому, що соціально-педагогічна реабілітація у закладах соціального захисту спрямована на відновлення (або компенсацію) порушених функцій дитини, її соціальних зв'язків за допомогою комплексного підходу, спеціальної організації професійної взаємодії фахівців соціальної сфери

Насильство над дітьми - це жорстоке чи погане поводження з дітьми. Може виражатися у формі фізичного та/або емоційного поганого поводження, сексуального насильства, зневаги, відсутності турботи, а також торгівлі або інших форм експлуатації, здатних призвести або призвести до фактичної шкоди для здоров'я дитини, її виживання, розвитку чи гідності у контексті відносин відповідальності, довіри чи влади

Жорстоке поводження з дітьми – діяльність (або бездіяльність) батьків, вихователів та інших осіб, що завдає шкоди фізичному чи психічному здоров'ю дитини. Жорстоке звернення не зводиться лише до побиття. Не менш травматичними можуть бути глузування, образи, порівняння як принижують, необґрунтована критика.

Об'єкт дослідження: соціально-педагогічна реабілітація дітей, які зазнали жорстокого поводження.

Предмет дослідження: соціальні та психолого-педагогічні засоби

реабілітації дітей, які зазнали жорстокого поводження в умовах сім'ї та в умовах закладу загальної середньої освіти.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та аналітично перевірити засоби соціально-педагогічної реабілітації дітей, які зазнали жорстокого поводження в умовах сім'ї та в умовах закладу загальної середньої освіти.

Для досягнення даної мети, нами були поставлені такі **завдання:**

1. Визначити сутність та зміст поняття «соціально-педагогічна реабілітація». На основі аналізу літературних джерел розглянути підходи до визначення соціально-педагогічної реабілітації дітей та основних понять дослідження.

2. Проаналізувати основні причини, що приводять до жорстокого поводження в умовах сім'ї та в умовах навчальних закладів.

3. Розглянути види насилля та жорстокого поводження по відношенню до дітей.

4. Запропонувати реабілітаційну програму дітей, які зазнали жорстокого поводження.

Відповідно до мети і завдань дослідження визначено основні методи дослідження:

- теоретичні – аналіз, систематизація, узагальнення, класифікація – дозволять опрацювати наукові джерела, визначити сутність феномену соціально-педагогічної реабілітації, основні підходи до його вивчення, а також особливості процесу соціально-педагогічної реабілітації дітей, які зазнали жорстокого поводження в умовах сім'ї та в умовах закладу загальної середньої освіти;

- емпіричні – тестування, що дозволить визначити особливості соціально-педагогічної реабілітації дітей, які зазнали жорстокого поводження; аналіз, порівняння та інтерпретація, що будуть застосовані на етапі обробки результатів аналітичного дослідження та розробки системи педагогічних заходів щодо підвищення соціально-педагогічної реабілітації дітей, які зазнали жорстокого поводження.

Теоретичне значення роботи полягає у комплексному підході до реабілітації девіантної дітей, які зазнали жорстокого поводження, що включає не лише інформування про проблеми, а й передбачає допомогу у подоланні наслідків жорстокого поводження.

Практичне значення роботи полягає у розробці соціально-педагогічної реабілітаційної програми з подолання наслідків жорстокого поводження з дітьми.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ

1.1. Види насилля

Як зазначається у Законі України, жорстоке поводження з дитиною – це будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства над дитиною, зокрема домашнього насильства, а також будь-які незаконні угоди стосовно дитини, зокрема вербування, переміщення, переховування, передача або одержання дитини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини [26].

Насильство – умисний фізичний чи психологічний вплив однієї особи на іншу, проти її волі, що спричиняє цій особі фізичну, моральну, майнову шкоду, або містить у собі загрозу заподіяння зазначеної шкоди зі злочинною метою. Такий вплив на особу здійснюється вчиненням певних умисних діянь. Особа, яка вчиняє насильницькі діяння, усвідомлює їх характер, передбачає наслідки цих діянь і бажає або свідомо допускає їх настання [70].

У соціології жорстоке поводження з дітьми сприймається як окремий випадок ширших соціальних проблем. До причин насильства по відношенню до дітей соціологи відносять бідність, безробіття, расову дискримінацію, соціальну нерівність.

Жорстоке поводження з дітьми є окремим випадком насильства по відношенню до дітей. Від інших форм насильства жорстоке поводження відрізняють особливості відносин, що існують між дитиною та гвалтівником. Про жорстоке поводження з дитиною можна говорити лише тоді, коли насильство відбувається батьками або особами, що виконують функції батьків (опікунами, піклувальниками, вихователями інтернатних установ) [16].

Отже, будь яке насильство завдає дитині тяжких травм, які мають згубні

наслідки для її подальшого фізичного та психічного здоров'я. В цілому для суспільства це небезпечно тим, що діти, які були (стали) жертвами або свідками насильства в сім'ї, переносять свій негативний досвід у власне життя. Таким чином сім'я в якій є насильство виховує для суспільства потенційного агресора чи жертву – людину, яка вважає за норму, що інших можна принижувати, а «за необхідності» й побити. За низкою різних даних, жорстокість стосовно дітей корелює з такими характеристиками батьків, як молодий їхній вік, патологія особистості, психічний розлад, низький соціальний статус (прошарок, клас), соціальна ізоляція, дисгармонія у подружніх стосунках, розлучення, кримінальне минуле. У багатьох батьків в анамнезі є відомості, що вони самі в дитинстві зазнавали жорстокого поводження або депривації. Діти найбільшою мірою ризикують стати об'єктами зловживань при наявності таких чинників: передчасне народження, рання сепарація (відділення) від матері, необхідність в особливому догляді під час неонатального періоду, вроджені вади розвитку, хронічне захворювання, важкий характер [30].

Майже відразу після виділення жорстокого поводження з дітьми як поширеного соціально-психологічного явища почалося вивчення причин, що його породжують. Було встановлено, що висока ймовірність жорстокого поводження з дитиною обумовлюється сукупністю факторів і не може бути пояснена якоюсь однією причиною. До цих факторів належать жорстоке поводження, пережите батьками у дитинстві; поведінкові порушення у батьків, включаючи схильність до кримінального насильства; наявність факторів ризику у дитини; важка життєва ситуація, яка переживається сім'єю; періоди бурхливих соціально-економічних змін у країні. Зазначені вище несприятливі чинники викликають у батьків тривожність, порушують формування прихильності до дитини, що зрештою і призводить до жорстокого поводження [70].

За визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я насильство – це навмисне застосування фізичної сили або влади, здійснене або у вигляді загрози, направлене проти себе, проти іншої особи, групи осіб або спільноти,

результатом якого є (або є висока вірогідність цього) тілесні ушкодження, смерть, психологічна травма, відхилення в розвитку або різного роду збиток [70].

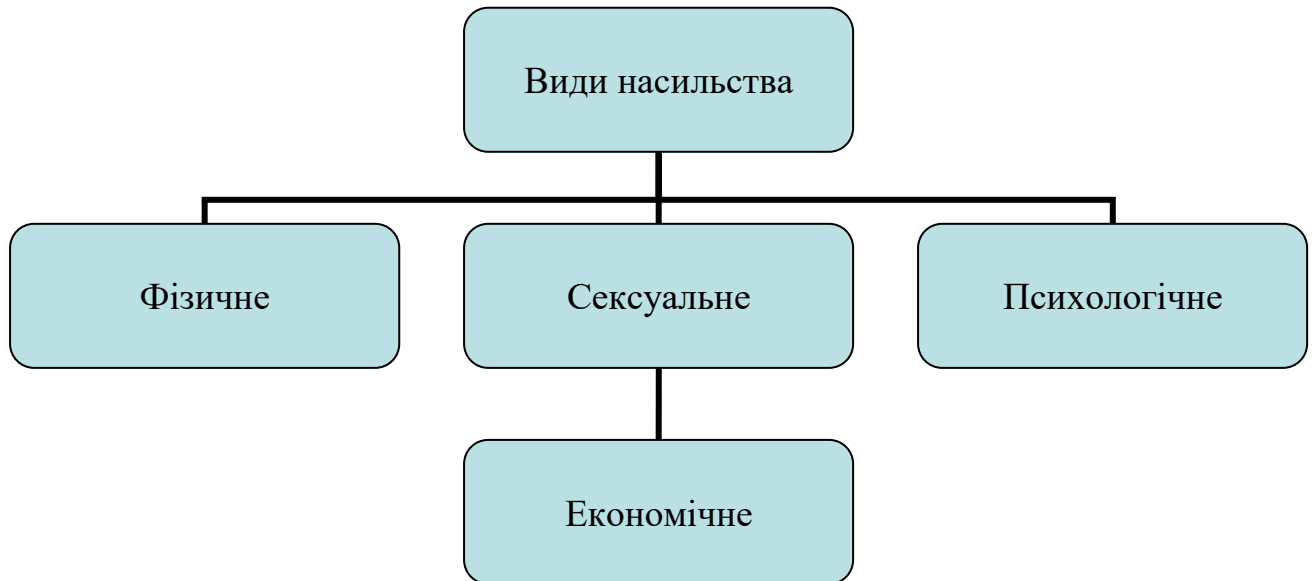

Рисунок 1 – Види насильства.

Часто насильство або жорстоке поведіння з дітьми діляться на чотири форми які зображені на рисунку 1 : фізичне, психічне, сексуальне насильство, а також нехтування основними потребами дитини (економічне):

1. Фізичне насильство - умисне заподіяння тілесних ушкоджень дитині, а також будь-яке інше застосування фізичної сили (заподіяння болю, позбавлення волі, примушувати до вживання психоактивних речовин тощо), що завдає шкоди його фізичному або психічному здоров'ю, порушує нормальний розвиток або створює реальний ризик таких порушень [30].

Прояви фізичного насильства надзвичайно різноманітні: від вбивства дитини або заподіяння йому тяжких каліцтв до легких тілесних пошкоджень.

Найпоширеніші фізичні травми від насильства – це синці і садна, потім з'являється переломи кісток і травми голови. Проте будь-яке фізичне насильство, незалежно від тяжкості, завжди пов'язано із заподіянням дитині болю, обмеженням її свободи та нав'язуванням чужої волі, тобто має риси психологічного насильства. Небезпека фізичного насильства (тяжкість його наслідків) у значній мірі залежить від віку дитини. Батьки, які застосовують

фізичне насильство, схильні з часом вдаватися до більш тяжких його форм. Тому незначна травма, заподіяна маленькій дитині, є фактором ризику тяжчого насильства у майбутньому. Нездатність батьків або одного з них захистити дитину від агресії з боку оточуючих, а також залишення його без необхідного догляду або в ситуації, що становить небезпеку для життя дитини, може спричинити такі ж негативні наслідки, як і навмисне нанесення тілесних ушкоджень. Такі навмисні чи необережні дії батьків можуть розглядатися як пасивна форма фізичного насильства або як нехтування основними потребами дитини.

Основні наслідки фізичного насильства:

- агресивність (наприклад, дитина жорстко ставиться до тварин);
- пасивність;
- замкнутість, відсутність друзів;
- емоційна нестабільність;
- погана шкільна успішність [63].

Фізичне насильство над дітьми призводить до тяжких тілесних ушкоджень. Залежно від небезпеки для життя та здоров'я дитини виділяють найпоширеніші види ушкоджень: поверхневі пошкодження (забиті місця, подряпини, а також неглибокі порізи, укуси, термічні та хімічні опіки); глибокі ушкодження (гематоми, крововиливи в суглоби, вивихи, порізи, що порушують цілісність шкіри, локальні опіки, II-III ступеня великі поверхневі опіки, струс головного мозку); переломи великих кісток, ушкодження внутрішніх органів; проникаючі поранення грудної та черевної порожнини, механічна асфіксія; внутрішньочерепні крововиливи, ушкодження головного та спинного мозку [30].

Найчастіше діти, які постраждали від фізичного насильства, залишаються в сім'ї. Залишення дитини в сім'ї передбачає проведення із нею активної соціальної роботи. Основними напрямками цієї роботи є:

- вплив на причину, що створює напружену атмосферу в сім'ї;
- надання сім'ї необхідної підтримки;

- підвищення батьківської компетенції, розвиток у батьків необхідних навичок;
- психологічна корекція емоційних та поведінкових розладів, що є у батьків, навчання їх навичкам подолання стресу;
- підвищення педагогічної компетентності батьків, навчання їх ненасильницьким прийомам виховання та підтримання дисципліни;
- поміщення дитини в дитячий заклад або групу денного перебування у центрі соціального обслуговування;
- надання підтримки батькам (сприяння у працевлаштуванні, одержанні медичної допомоги);
- поліпшення взаємовідносин між членами сім'ї, у тому числі й окремо проживаючими прабатьками.

Усі перелічені вище напрями роботи мають здійснюватися у взаємозв'язку, для цього необхідний план роботи сім'єю. Враховуючи обмежений спектр заходів, які можуть бути реалізовані в рамках одного відомства (освіти, соціального захисту, внутрішніх справ), план повинен мати міжвідомчий характер. Такий план може бути прийнятий комісією у справах неповнолітніх та захисту їх прав, що включає представників усіх зацікавлених у долі дитини та її сім'ї органів та установ.

Таким чином, фізичним насильством є умисне заподіяння дитині пошкоджень, а також будь-яке інше використання фізичної сили (заподіяння болю, позбавлення волі, примушення до вживання психоактивних речовин та ін.), яке завдає шкоди його фізичному або психічному здоров'ю, порушує нормальний розвиток або створює реальний ризик виникнення таких порушень. Фізичне насильство може виявлятися у формі бездіяльності, коли дитина навмисне залишається в небезпечних чи несприятливих становищах. Підвищений ризик стати жертвою фізичного насильства мають діти з інвалідністю, що особливо виховуються у соціально неблагополучних сім'ях. У деяких випадках саме фізичне насильство у поєднанні з нехтуванням основними потребами дитини, у тому числі з ненаданням необхідної медичної

допомоги, може бути причиною інвалідизації дитини.

2. Психічне насильство є найпоширенішою формою жорстокого поводження з дітьми, проте визначення цієї форми насильства, виділення її як самостійного виду жорстокого поводження за наявності інших форм насильства (фізичного чи сексуального) становить значні труднощі. Психічне насильство не слід розглядати як супутні прояви інших форм насильства. Навпаки тяжкість наслідків, пов'язаних з нею, дає підстави вважати психічне насильство за основним механізмом, що порушує психічний розвиток дитини і його соціальне функціонування в більшості випадків жорстокого поводження з дітьми [30].

Психічним (емоційним) насильством є епізодичні або регулярні образи або приниження дитини, висловлювання на її адресу погроз, демонстрація негативного відношення або прояв незначущості, які призводять до виникнення емоційних чи поведінкових порушень. Психічним насильством буде також одноразова дія тяжкої психічної травми, що призвела до виникнення гострої реакції на стрес або посттравматичних розладів, а також – випадки повторного впливу менш тяжких психічних травм, внаслідок чого виникає розлад адаптації.

Психічне насильство над дітьми поширене у всіх соціальних групах. У його виникненні велике значення має механізм соціального наслідування (відтворення у своїй сім'ї моделей поведінки, засвоєних у дитинстві). Кожен третій батько серед тих, хто в дитинстві піддавався жорстокому поводженню, жорстоко поводить з своїми власними дітьми.

Найбільш високий ризик психічного насильства над дитиною у молодих матерів, які не мають навичок по догляду за дитиною, які у власній сім'ї виховувалися в умовах нестачі любові та уваги. Тяжким розчаруванням для них стає розуміння того, що любов і прихильність дитини необхідно заробляти кропіткою повсякденною працею [30].

Також великий ризик психічного насильства з боку деяких осіб, які замінюють батьків. По-перше, це родичі, як правило, похилого віку, які стають опікунами після смерті батьків або позбавлення їх батьківських прав. Вони погоджуються на встановлення опіки зі жалості до дітей, не передбачаючи в

повному обсязі всіх труднощів, з якими вони мають зіткнутися. По-друге, це особи, які всиновлюють або беруть під опіку дітей із інтернатних установ. Вони розраховують на безумовне і віддане кохання цих дітей, але самі при цьому не мають батьківських навичок, не вміють знаходити вихід зі складних ситуацій, що неминуче виникають у процесі виховання. Зіткнувшись з непослухом дитини, відставанням її в психічному розвитку та проблемами в поведінці, корекція яких вимагає значних зусиль, не бачачи від неї очікуваного кохання, опікуни чи усиновителі відчують розчарування та образу на дитину, яка не виправдала їх надій [30].

Батьківське усвідомлення необхідності постійно піклуватися про дитину замість того, щоб скористатися його любов'ю, є першим кроком до розвитку дисфункціональних відносин, крайня форма яких - знущання над дитиною. Існує дуже високий ризик емоційного насильства над дитиною у матерів, для яких вагітність і народження дитини були засобом шлюбу або збереження сім'ї, однак їхні надії на шлюб не виправдалися або чоловік залишив їх під час вагітності (в перші місяці після пологів).

До різновидів психологічного насильства щодо дітей, зокрема, належать:

- поводження з дітьми, як зі своєю власністю, рабами, слугами чи підлеглими;
- використання фізичних переваг дорослої людини (росту, розмірів та сили), постійне посилення на них, як на аргумент у спорі;
- жорстокість щодо інших істот та людей;
- крики, стресогенна поведінка, залякування та навіювання страху; застосування погроз, як аргументу при вихованні [70].

Серед прикладів, що найбільше травмують дитину, особливо молодшого віку, розрізняють:

- погрози суворого покарання Богом, судом, «силами зла»;
- обіцянки кинути або розлюбити дитину, покінчити життя самогубством;
- залякування заподіяти фізичну шкоду собі або іншим важливим для дитини людям, тваринам, рослинам;

- пошкодження чи заборона користування значущими для дитини речами;
- погрози віддати дитину до поліції, спецшколи, притулку, інших родичів та психіатричної лікарні;
- приниження дитини в очах важливих для неї людей або розповідь про її реальні чи удавані гріхи й помилки. Цей спосіб шантажу дитини є поширеним у ситуації сексуального зловживання; дитині погрожують розповісти усім «про те, що вона робила» або картають за те, що вона хоче «розкрити таємницю»;
- приниження та постійне соромлення дитини безвідносно її дій, підкреслення її недоліків навіть за їх відсутності;
- звинувачення дитини у власних невдачах, безпідставні скарги на її поведінку, вчинки, використання її дійсних або міфічних вад та помилок для постійного тиску на дитину, її шантажування;
- використання дітей як посередників та об'єкт шантажу в конфліктах між батьками;
- відмова повідомляти дитині про рішення, що стосуються відвідин та опікунства [70].

Діти доволі часто стикаються хоча б з одним із проявів психологічного насильства: їх або принижували (також і нецензурно), або зневажливо критикували, або до них застосовували погрози. Найбільш поширеними формами психологічного насильства є заборона або обмеження в пересуванні («вийти з дому», «піти до друзів»), спілкуванні з друзями та погрози (фізичною розправою, самогубством тощо). Переважна більшість дорослих, які вдаються до психологічного тиску, вважають його цілком припустимою формою взаємин, потрібною для того, щоб «показати дитині її місце», закріпити її підлегле становище, навіяти їй страх. У той самий час близько третини агресорів не визнають, що за їхніми діями стоїть бажання принизити іншу особу та утримати у такий спосіб власне лідерство [70].

Дитина, яка піддається психологічному насильству, з урахуванням віку та своїх індивідуальних особливостей обирає таку поведінкову стратегію, яка, як йому здається, найбільшою мірою відповідає його інтересам. Психічна

незрілість та обмеженість життєвого досвіду найчастіше призводять до того, що обраний механізм психологічного захисту виявляється неадекватним ситуації, поглиблює дисфункціональні стосунки з батьками та сприяє обтяженню насильства.

Нерідко використовувані дитиною механізми психологічного захисту мають дезадаптивний характер, роблять дитину більш уразливим для насильства, підвищують ризик стати жертвою іншої форми жорстокого поводження. У зв'язку з цим при корекції поведінкових та психологічних наслідків жорстокого поводження в терапевтичний процес повинні залучатися і діти, і дорослі, оскільки однією з цілей терапії є розрив порочного кола, що виникає в результаті впливу, який поведінка дитини впливає на батька, а поведінка батька - на поведінку дитини.

Найпоширеніші наслідки психічного насилля над дітьми - це:

- відставання в розумовому розвитку, зниження інтелекту;
- агресивність;
- імпульсивність, недостатня здатність контролювати;
- власна поведінка;
- низька самооцінка і підвищена тривожність;
- нездатність встановити довірливий, емоційно тактильний;
- відносини;
- труднощі в спілкуванні з однолітками [63].

Найчастіше прояви психічного насильства мають місце словесні образи дитини, його негативна оцінка із боку батьків чи вихователів. Неминучим наслідком такої позиції значущих дорослих стає низька самооцінка дитини. Відсутність емоційного контакту з батьками змушує його шукати альтернативні способи реагування емоцій: від втечі у світ фантазій до антигромадської поведінки та агресії, спрямованої або на оточуючих, або на себе.

Психічне насильство є складовим елементом всіх форм жорстокого поводження з дітьми. У зв'язку з цим порушення поведінки, пов'язані з емоційними розладами, (байдужість та апатія, низька успішність та погана

концентрація уваги, крадіжки та агресія та ін.) можуть зустрічатися у дітей, які постраждали від різних форм жорстокого поводження. Почуття та поведінка взаємопов'язані та взаємообумовлені. Поведінка може викликати певні почуття, але ці ж почуття можуть викликати певну поведінку, у результаті виникає замкнене коло, рух яким веде до наростання поведінкових і емоційних розладів, поглиблення соціальної дезадаптації дитини.

Емоційно теплі відносини дитини з батьками або особами, їх замінюють, (особливо у перші роки життя) є найважливішою умовою для його нормального психічного та фізичного розвитку. Недолік або відсутність такої емоційної підтримки, психічне насильство викликають суттєві психічні та поведінкові розлади, які виявлятимуться через багато років у наступні вікові періоди. Нерідко ці діти, виростаючи, виявляються поганими батьками, не можуть встановити емоційно-теплі стосунки з власними дітьми.

3. Сексуальне насильство – участь неповнолітньої особи в актах сексуального характеру з метою отримання дорослим сексуального задоволення або матеріальної вигоди [30].

Під сексуальним насильством слід розуміти залучення дитини дорослим у вчинення дій сексуального характеру за допомогою насильства, загроз або шляхом зловживання довірою (з використанням безпорадного стану), що завдало шкоди її фізичному або психічного здоров'я чи порушило психосексуальний розвиток дитини [30].

Сексуальне насильство щодо дітей може бути одноразовим, повторюваним кілька разів і тривалим, що відбувається протягом кількох років. Так само різноманітними можуть бути і форми дій сексуального характеру, до яких було залучено дитину.

Сексуальне зловживання дітьми охоплює дії від дотику до інтимних частин тіла або підглядання за ними до згвалтування, а також залучення дітей та підлітків до протиправної діяльності в сфері секс-індустрії (до проституції, зокрема ритуальної, порнографії тощо). Серед його форм:

- вагінальний, анальний та оральний секс з дитиною;

- примушення дитини торкатися статевих органів дорослої людини (руками, ротом, власними інтимними частинами тощо), ігри сексуального характеру з дитиною, імітація статевого акту з нею, вимога спати в одному ліжку з особою іншої статі;

- залучення дитини до комерційного сексу, зйомок у порнографії, примушення до надання сексуальних послуг іншим особам вихованців закритих закладів, а також щоб «підтвердити любов» чи довести права належати до певної групи тощо;

- створення умов, за яких дитина постійно спостерігає за статевими стосунками інших людей (залучення до перегляду порнографії, сексуальні зносини на очах у дитини, зокрема комерційні або безладні);

- підглядання (або здійснення відеофіксації) за дитиною у момент здійснення нею гігієнічних процедур, роздягання, примушення митися, роздягатися/одягатися у своїй присутності або присутності інших дітей та/або дорослих тощо;

- розбещення дитини шляхом спілкування в інтернеті;

- повна заборона сексуальних контактів підлітка, постійний контроль за збереженням цноти, примусові гінекологічні огляди [70].

Насильство до дитини може бути з боку:

- найближчих кровних родичів (батьки, брати, сестри);
- осіб замінників (усиновлювачі, опікуни, піклувальники);
- осіб які виконують функції батьків (чоловік чи співмешканець матері, дружина чи співмешканка батька);

- близьких родичів (дядька, тітки, прабатьки, двоюрідні брати або сестри), з якими дитина разом проживає або часто спілкується;

- зловживання з боку дорослих, добре відомих дитині, наприклад: друзів сім'ї, сусідів, далеких родичів чи педагогів, оскільки ці особи відомі дитині, він довіряє їм і не сприймає їх як джерело небезпеки;

- сексуальні посягання з боку незнайомих осіб чи випадкових знайомих. Цю форму насильства відрізняє раптовість нападу, використання

фізичної сили або загроз для придушення опору дитини.

Якщо сексуальне насильство триває тривалий час, то у дитини формується комплекс психологічних та поведінкових порушень, спрямованих на адаптацію до існування в цих умовах. Вказаний комплекс, що є з погляду сучасної психіатрії специфічним адаптаційним розладом він виникає лише у тих випадках, коли сексуальні контакти з дорослим відбуваються всупереч волі дитини та для досягнення своїх цілей злочинець використовує примус, психічні чи фізичні насильства.

Поведінкові ознаки, що свідчать про можливе сексуальному насильстві, залежать від віку дитини.

Дошкільнята:

- сексуалізована поведінка, сексуально забарвлені ігри;
- відкрита мастурбація, введення сторонніх предметів собі у піхву чи пряму кишку;
- порушення сну та апетиту;
- відмова спілкуватися або залишатися наодинці з певним дорослим;
- регрес у психічному розвитку;
- немотивована агресія [11].

Молодші школярі:

- сексуалізована поведінка, сексуально забарвлені ігри з однолітками або пряме залучення їх до дій сексуального характеру;
- немотивована тривога або знижений настрій;
- зниження успішності;
- відмова чи небажання повертатися додому зі школи;
- малюнки відверто сексуального змісту [10].

Підлітки:

- ранній початок статевого життя з однолітками чи підлітками старшого віку;
- сексуальне насильство щодо однолітків або дітей молодшого віку;

- використання одягу, що повністю закриває тіло, відмова відвідувати уроки фізкультури, басейн, пляж чи інші місця, де потрібно знімати верхній одяг;
- зловживання психоактивними речовинами, заняття проституцією [11].

Сексуальне насильство є одним з найбільш небезпечних видів жорстокого поводження, оскільки нерідко викликає тяжкі психічні та поведінкові порушення, що зберігаються тривалий час. Наслідки сексуального насильства посилюються тим, що воно часто поєднується з фізичним та психічним насильством [63].

4. Нехтування основними потребами дитини – постійне чи періодичне невиконання батьками чи особами, їх що замінюють, своїх обов'язків щодо задоволення потреб дитини у розвитку та турботі, їжі та даху, медичної допомоги та безпеки, що призводить до погіршення стану здоров'я дитини, порушення її розвитку або отримання травми [30].

В Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» економічне насильство визначено як форма домашнього насильства, що включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру [27].

Нехтування основними потребами дитини – відсутність з боку батьків або осіб, які їх замінюють, елементарної турботи до дитини, внаслідок чого порушується її емоційний стан або з'являється загроза для здоров'я чи розвитку.

Нестача у задоволенні основних потреб дитини може включати: відсутність адекватного віку та потреб дитини житла, освіти, харчування, одягу, медичної допомоги (включаючи відмову від лікування дитини); відсутність належної уваги або турботи, в результаті чого дитина наражається на ризик

бути жертвою нещасного випадку, нанесення пошкодження, залучення у вживання спиртних напоїв, наркотиків, в скоєння злочинів тощо, неосвіченістю чи недосвідченістю, надмірною зайнятістю батьків, наслідком соціальних потрясінь.

Дефіцит уваги та турботи про дитину та нехтування її потребами переважно зустрічаються в сім'ях з вираженими матеріальними проблемами. Однак, незважаючи на те, що багато дітей з таких сімей страждають від нестачі одягу, їжі, солодкого тощо, у багатьох малозабезпечених сім'ях цей дефіцит може компенсуватися теплом, турботою, участю. В іншому випадку дефіцит уваги з боку батьків призводить до того, що дитина розвивається в емоційно та інформаційно бідному середовищі, їм ніхто спеціально не займається, а сама дитина не здатна забезпечити собі необхідні умови для нормального розвитку. Діти таких сімей часто або з дуже раннього віку поміщаються в цілодобові ясла, дитячі садки, санаторії тощо, або зовсім не відвідують дошкільні заклади, оскільки батьки не здатні регулярно відводити та забирати їх, стежити за зовнішнім виглядом, задовольняти вимоги дитячого закладу, оплачувати перебування в ньому. Нестача уваги та турботи часто призводить до затримок фізичного та психічного розвитку, які, як правило, виявляються в момент вступу дитини до школи. У цих випадках зазвичай виявляється, що дитина не готова розпочати навчання в школі. Крім того, багато дітей з неблагополучних сімей через різні причини не починають навчання в школі вчасно. Іноді це пов'язано з відсутністю необхідних документів (прописки, документів на дитину та ін.), іноді — з небажанням дитини відвідувати школу (батьки не наполягають), іноді просто «не до дитини». Часто на початку навчання вперше визначаються затримки в інтелектуальному розвитку, переважно викликані соціально-педагогічною занедбаністю. Якщо дитина вступає до школи пізніше звичайного віку, вона піддається глузуванням дітей, у колі однолітків починає гостро відчувати матеріальне неблагополуччя своєї сім'ї, що сприяє його адаптації до шкільного життя.

За більш сприятливих обставин дитина починає вчитися вчасно, але

найчастіше її все одно чекають на труднощі:

- їм важко засвоювати навчальний матеріал через невисокий рівень загального розвитку чи неврологічними проблемами;
- вони фізично ослаблені і часто пропускають заняття з хвороби;
- дитину дразнять за зовнішній вигляд (поганий одяг, неприємний запах тощо);
- її лають за погану поведінку (труднощі самоконтролю, рухова розгальмованість, підвищена стомлюваність від занять та ін.);
- вони не користуються підтримкою вчителя;
- їх карають удома за погані позначки та за виклики батьків до школи;
- вони починають прогулювати уроки;
- у зв'язку з неуспішністю його можуть залишити на другий рік або перевести до корекційного класу [10].

Всі перелічені проблеми сприяють тому, що дитина буде відчувати себе у школі неспроможним і частково чи повністю «випаде» із процесу навчання. У дитини формується стійкий негативізм до школи та будь-якого навчання взагалі. Як правило, знову виникає питання про інтелектуальну повноцінність дитини, про можливість її навчання. Хронічне почуття неуспішності і відраза до школи призводять до того, що як альтернативний варіант у дитини залишається перебування вдома або у вуличній компанії.

Недостатність турботи про дитину та нехтування її потребами найчастіше зустрічаються в сім'ях з вираженими матеріальними проблемами. Однак, незважаючи на те, що багато дітей з таких сімей страждають від нестачі одягу, їжі, солодкого тощо, у багатьох малозабезпечених сім'ях цей дефіцит може компенсуватися теплом, турботою, участю. В іншому випадку дефіцит уваги з боку батьків призводить до того, що дитина розвивається в емоційно та інформаційно бідному середовищі, їм ніхто спеціально не займається, а сама дитина не здатна забезпечити собі необхідні умови для нормального розвитку.

Причини прояву жорстокого поводження або насильства по відношенню до дитини:

- люди, які самі зазнавали насильства у дитинстві;
- люди, які страждають на психічні розлади (депресія, шизофренія, епілепсія);
- батьки, які зловживають алкоголем та наркотиками;
- відчувають економічні та соціальні проблеми;
- молоді матері (до 18 років);
- сім'ї зі складним психологічним кліматом;
- сім'ї у яких діти дитячого та раннього віку, що відрізняються неспокійністю та дратівливістю, що часто призводить до фрустрації матерів та прояву жорстокого фізичного поводження з їхнього боку;
 - коли діти з фізичними та психічними відхиленнями; у низки батьків діти, мають видимі фізичні відхилення, розумову відсталість чи інші виражені дефекти викликають реакцію відкидання, роздратування і навіть агресії;
 - якщо діти з гіперактивною та імпульсивною поведінкою, що часто дратує та втомлює батьків і досить часто штовхає їх на шлях фізичного покарання дитини, проте слід зазначити, що погана поведінка дітей у ряді випадків вже є результатом жорстокого поводження з ними [29].

Економічне насильство або нехтування основними потребами дитини частіше за все вчиняють особи, які контролюють в своїх руках доходи сім'ї: свою заробітну плату, заробітну плату інших членів сім'ї, пенсії батьків, стипендії дітей та інші види доходів. Також, до такого виду насильства найчастіше схильні особи, які є єдиними або основними «годувальниками» в сім'ї, а тому вони вважають, що мають право на розподіл сімейного бюджету, визначення пріоритетних витрат, фінансові покарання або заохочення, економічне обмеження способу проживання тощо.

Жорстоке поводження з дитиною або скоєння насильства над дитиною мають свої наслідки. Ступінь тяжкості наслідків перенесеного насильства залежить від тяжкості самого насильства.

До наслідків перенесеного насильства відносять:

- фізичні травми;

- поява блювоти;
- головний біль;
- втрата свідомості;
- крововилив в очні яблука;
- збудження;
- прагнення кудись бігти, сховатися;
- у вигляді глибокої загальмованості;
- зовнішня байдужість;
- порушення фізичного та психічного розвитку дитини;
- різні соматичні захворювання;
- особистісні та емоційні порушення [63].

Більшість дітей, які живуть у сім'ях, у яких застосовуються важкі фізичні покарання, емоційне чи інші види насильства, є ознаки затримки фізичного та нервово-психічного розвитку. Діти, які зазнали жорстокого поводження, часто відстають у зростанні, масі або й тому й іншому від своїх однолітків. Вони пізніше починають ходити, говорити, рідше сміються, вони значно гірше встигають у школі, ніж їхні однолітки. У таких дітей часто спостерігаються погані звички: ссання пальців, кусання нігтів, розгойдування, заняття онанізмом. Та й зовні діти, що живуть в умовах нехтування їхніми інтересами, фізичними та емоційними потребами, виглядають інакше, ніж діти, що живуть у нормальних умовах: у них припухлі очі, бліде обличчя, скуйовджене волосся, неохайність в одязі, інші ознаки гігієнічної занедбаності – педикульоз висипи, поганий запах від одягу та тіла [11].

Незалежно від виду та характеру насильства у дітей можуть спостерігатися різні захворювання, що відносяться до психосоматичних: ожиріння чи навпаки, різка втрата ваги, що зумовлено порушенням апетиту. При емоційному насильстві нерідко бувають висипи на шкірі, алергічна патологія, виразка шлунка; при сексуальному насильстві – нез'ясовні (якщо ніяких захворювань органів черевної порожнини та малого тазу не виявляється) болі внизу живота. Часто у дітей розвиваються такі нервово-психічні

захворювання, як тики, заїкуватість, енурез, деякі діти надходять у відділення невідкладної допомоги з приводу випадкових травм, отруєнь [4].

Діти, які зазнали різного роду насильства, самі відчувають гнів, який найчастіше виливають на слабкіших: молодших за віком дітей, тварин. Часто їх агресивність проявляється у грі, часом спалахи їхнього гніву немає видимої причини. Деякі їх, навпаки, надмірно пасивні, що неспроможні себе захистити. І в тому, і в іншому випадку порушується контакт, спілкування з однолітками. У занедбаних, емоційно депривованих дітей прагнення будь-яким шляхом привернути увагу іноді проявляється у вигляді зухвалої, ексцентричної поведінки. Діти, які пережили сексуальне насильство, набувають невластивих віку знання сексуальних взаєминах, що проявляється у тому поведінці, в іграх коїться з іншими дітьми чи з іграшками. Навіть маленькі діти, які не досягли шкільного віку, згодом самі можуть стати ініціаторами розпусних дій і втягувати в них велику кількість учасників [15].

Найбільш універсальною та важкою реакцією на будь-яке, а не лише сексуальне, насильство є низька самооцінка, яка сприяє збереженню та закріпленню психологічних порушень, пов'язаних із насильством. Особистість з низькою самооцінкою переживає почуття провини, сорому, для неї характерні постійна переконаність у власній неповноцінності, в тому, що «ти найгірший». Внаслідок цього дитині важко домогтися поваги оточуючих, успіху, спілкування його з однолітками утруднене. Відчуваючи себе нещасними, знедоленими, пристосовуючись до ненормальних умов існування, намагаючись знайти вихід із ситуації, діти самі можуть стати шантажистами. Це, зокрема, стосується сексуального насильства, коли в обмін на обіцянку зберігати секрет і не ламати звичного сімейного життя, діти вимагають у дорослих гвалтівників гроші, солодощі, подарунки [16].

Серед дітей, навіть коли вони стають дорослими, відзначається висока частота депресій. Це проявляється у нападах занепокоєння, несвідомої туги, почуття самотності, порушення сну. У старшому віці, у підлітків, можуть спостерігатися спроби накласти на себе руки або завершені самогубства [15].

Діти, які пережили будь-який вид насильства, відчують труднощі соціалізації: у них порушені зв'язки з дорослими, немає відповідних навичок спілкування з однолітками, вони не мають достатній рівень знань та ерудиції, щоб завоювати авторитет у школі, та ін. Вирішення своїх проблем діти-жертви насильства найчастіше знаходять у кримінальній, асоціальному середовищі, а це пов'язано з формуванням у них пристрасті до алкоголю, наркотиків, вони починають красти і вчиняти кримінальні дії [63].

Дитина, що стала жертвою жорстокого поводження, не засвоює норм соціально позитивних відносин у спілкуванні з людьми, не може в подальшому належним чином пристосуватися до життя, створити сім'ю, жорстоко ставиться до своїх дітей, легко вирішується на застосування насильства до інших людей, доведена до крайнього ступеня приниження, перетворюється з жертви на злочинця [63].

Будь-який вид насильства формує у дітей та підлітків такі особистісні та поведінкові особливості, які роблять їх малопривабливими та навіть небезпечними для суспільства. Дівчата часто починають займатися проституцією, у хлопчиків може порушуватися статевая орієнтація. І ті, й інші згодом зазнають труднощів при створенні власної сім'ї, вони не можуть дати своїм дітям достатньо тепла, оскільки не вирішені їхні емоційні проблеми.

Одним із складних наслідків різних форм насильства для дітей та підлітків є формування почуття недовіри до оточуючих, насамперед до дорослих людей, яке переноситься на взаємини з консультантом та будь-яким іншим фахівцем. Дитина перевіряє доброзичливість, надійність, чесність і справжні наміри фахівця. Дуже часто рівень підозрливості у дитини настільки великий, що стає на заваді початку здійснення психологічної допомоги і консультування [63].

Різні види посягань та насильства руйнують базові потреби дітей у спілкуванні та взаємодії з іншими людьми, що робить їх уразливими та збільшує ризик нових посягань.

У психологічній взаємодії довіра є ключовим елементом, що впливає на

перенесення та контрперенесення. У процесі психологічного супроводу фахівець спільно з дитиною, що постраждала від внутрішньо-сімейного насильства, повинен досліджувати її базові потреби в психологічній безпеці, любові, приналежності до групи, з'ясувати специфічні особливості думок та почуттів, які виникли у дитини, коли вона втратила довіру до дорослих. Досить тривалий етап психологічного супроводу має бути присвячений корекції умінням та навичкам, необхідних для формування довірчих відносин з дорослими та однолітками.

Після викриття зазіхання дитина може відчувати сильні почуття самотності, покинутості та втрати. У дитини часто виникає смуток за рідним домом, якщо вона поміщена в інше місце проживання, часом вона може сумувати за увагою та теплом, які він отримував від зазіхання. Свідомість того, що близькі та рідні не змогли вберегти його від насильства, може викликати у дитини почуття провини, а іноді депресію [11].

Почуття провини, на думку багатьох фахівців, є ефектом соціалізації по відношенню до свого оточення. Це почуття передбачає когнітивне усвідомлення того, що правильно, а що неправильно в навколишньому світі, з погляду дитини. Почуття провини дуже гостро переживається дитиною після розкриття факту насильства, оскільки його відносини з гвалтівником починають аналізуватися з нових позицій [42].

Коли страх починає вщухати, почуття провини виходить передній план. Почуття провини часто придушується через табу, накладеного на область сексуальності. Дитина (дівчинка) може повірити в те, що вона спокусила правопорушника, і це уявлення посилюється, якщо у неї виникли сексуальні почуття. Дитина може вважати, що вона зруйнував взаємини матері з батьком чи вітчимом. Дитина бере відповідальність на свої тендітні плечі за розпад сім'ї, звинувачуючи себе в тому, що вона погано захищалася.

Цинізм дорослих дозволяє їм звинувачувати дітей у спокусі, що посилює почуття провини [42].

Почуття провини проявляється по-різному. Діти із порівняно сильним

почуттям власної гідності можуть реагувати з гнівом на втручання влади, з агресією на посягача, який скористався ними, та на матір, яка не змогла захистити їх. Ці негативні почуття можуть викликати поведінку самодеструктивного характеру, заподіяння собі шкоди. Агресія може сприяти формуванню викликає вдома і в школі, а також створює умови виникнення делінквентності. Однією з форм прояву почуття провини є загальмоване, замкнуте і мовчазне поводження. Тільки за допомогою послідовного та обережного відновлення довіри у відносинах з дорослим дитина може розлучитися з почуттям провини та сорому.

Багато дітей, які зазнали насильства, стикаються з труднощами висловлювання своїх почуттів словами чи діями. Іноді приховані почуття та потреби виражаються у недиференційованій агресії, яку дитина не може усвідомити та висловити словами. Це можна пояснити, зокрема, тим, що дитина виросла в середовищі, де ця сторона її особистості не отримала стимулу до розвитку [16].

Досить часто у сім'ї почуття дитини применшуються, заперечуються дорослими, і вона не отримує психологічної підтримки для того, щоб усвідомити та відреагувати свої почуття. Це, у свою чергу, вносить невпевненість і хаос в емоційне життя дитини і може призвести до емоційної плутанини та суперечливості почуттів, включаючи почуття злоби, ненависті, туги, кохання, які присутні одночасно та змішуються.

Насильство і злочинні посягання стосовно дітей тягне за собою величезні громадські втрати. Це, перш за все, втрати людських життів внаслідок вбивств дітей та підлітків або їх самогубств, це втрати в їхній особі продуктивних членів суспільства внаслідок порушення їх психічного та фізичного здоров'я, низького освітнього та професійного рівня, кримінальної поведінки. Це втрати в їхній особі батьків, здатних виховати здорових у фізичному та моральному відношенні дітей. Нарешті, це відтворення жорстокості в суспільстві, оскільки колишні жертви часто стають насильниками.

1.2. Соціально-педагогічна реабілітація

Соціальна реабілітація – це система заходів, спрямованих на створення і забезпечення умов для повернення особи до активної участі у житті, відновлення її соціального статусу та здатності до самостійної суспільної і родинно-побутової діяльності шляхом соціально-середовищної орієнтації та соціально-побутової адаптації, задоволення потреби у забезпеченні технічними та іншими засобами реабілітації [14].

Соціальна реабілітація – це вид соціальної роботи, спрямованої на відновлення основних соціальних функцій, психологічного, фізичного, морального здоров'я, соціального статусу сімей, дітей та молоді [28].

Психологічна реабілітація – система заходів, спрямованих на відновлення, корекцію психічного й особистісного здоров'я, створення сприятливих умов для розвитку та утвердження людини [14].

Психолого-педагогічна реабілітація – система психологічних і педагогічних заходів, спрямованих на формування способів оволодіння знаннями, уміннями й навичками (які стосуються, зокрема, процесів: формування адекватної самооцінки своїх можливостей, засвоєння правил суспільної поведінки тощо) через системну навчально-виховну роботу [14].

Соціально-педагогічна реабілітація – це система виховного характеру, спрямовану формування особистісних якостей, значимих для життєдіяльності дитини, активної життєвої позиції дитини, сприяють інтеграції їх у суспільство, спрямовану оволодіння необхідними вміннями і навичками з самообслуговування, позитивними соціальними ролями, правилами поведінки у суспільстві, на отримання необхідної освіти [28].

У реальній практиці сучасних шкіл численні соціально-педагогічні завдання, які має вирішувати соціальна служба, об'єднує професійних фахівців різного профілю, як правило, покладено на одного працівника – соціального педагога, який організовує, спрямовує, координує діяльність з надання допомоги дітям, які зазнали насильства та злочинних посягань. Тому

реабілітація таких дітей в освітніх установах координується соціальним педагогом за участю адміністрації, педагогічного колективу, психолога, медичного робітника [57].

Соціально-педагогічна реабілітація пов'язана не лише з подоланням сімейних репресій, шкільних натисків, випадків насильства в серед однолітків, соціальної дискримінацією неповнолітніх, але й зі зміною уявлень дитини про себе – його Я-концепції. Вона здійснюється на особистісному рівні з урахуванням індивідуально-психологічних властивостей дитини [9].

Згідно із законом, дитина має право на життя та виховання в сім'ї, однак вона не повинна бути заручником будь-яких її обставин. Школа, як правило, краще за інших бачить негативні наслідки поганого поведження з дитиною вдома, тому саме від неї чекають своєчасних сигналів про необхідності втручання у сімейні відносини. І хоча відомо, що діти прив'язані навіть до поганих батьків, у той же час досвід переконує, що не слід постійно відкладати передачу дитини в прийомну, опікунську або опікунську сім'ю, чекаючи, доки руйнування особи неповнолітнього зроблять цей крок абсолютно необхідним. Є багато варіантів поєднати прийомну сім'ю з рідною, не травмуючи психіку дитини. Втручання у сімейні стосунки може бути не обов'язково грубим, особливо якщо він своєчасно і ініційований освітньою установою, а не поліцією [48].

Спрямованість реабілітаційної роботи на утримання власних переживань і почуттів дитини в позитивному полі є найважливішою умовою успіху в подальшому взаємодії фахівців з такою дитиною. При цьому можуть використовуватися різні методи взаємодії: від добре відомих і перевірених (залучення до творчих видів діяльності в установах додаткової освіти, надання можливості санаторного оздоровлення, використання інституту наставництва та ін.) до методів, що відповідають сучасним реаліям та можливостям (надання можливості дистанційного навчання, домашнього навчання, навчання за індивідуальним планом та ін.).

Соціально-педагогічна реабілітація дітей та підлітків, зазнавши жорстоке

поводження та злочинне посягання, також може проводитись у спеціалізованих навчально-освітніх установах. У цих установах необхідно враховувати психологічні, особистісні та психофізичні можливості, з якими надходить вихованець.

Також соціально-педагогічна реабілітація дитини може проводитися в умовах дитячого оздоровчого табору, але такий табір ближче до реабілітаційних центрів, ніж до будь-яких інших дитячих закладів. Він може розглядатися як засіб реабілітації, як особливе місце, де реабілітацію можна проводити паралельно з виконанням інших педагогічних завдань [17].

Успішність реабілітаційної роботи залежить від мультидисциплінарної команди, як новизна вражень та діяльності. До цього колективу можуть входити такі фахівці, як соціальні педагоги, соціальні працівники, психологи тощо. Соціально-педагогічна реабілітація дітей цієї категорії передуюється, спирається і проводиться паралельно з використанням цілого комплексу методів психологічної, психотерапевтичної, соціально-правової, медичної реабілітації. Справедливість цього положення визначається самою суттю соціально-педагогічної реабілітації, яка пов'язана з індивідуально особистісними особливостями дітей даної категорії, передбачає зміни в галузі переконань, принципів, поглядів на світ і ставлення до оточуючих, передбачає формування адекватної самооцінки та позитивного образу «Я» [17].

Серйозною проблемою сучасної школи є шкільне насильство – це вид насильства, у якому стосовно учнів відбувається застосування сили з боку вчителів чи інших учнів. Крім того, хоч і вкрай рідко, але буває застосування сили учнів до вчителя. Шкільне насильство, як і насильство в інших сферах міжособистісних відносин, поділяється на фізичне та психологічне [24].

Під фізичним насильством мають на увазі застосування фізичної сили по відношенню до учня або вчителя, внаслідок якого можливе завдання фізичної травми. До фізичного насильства відносяться побиття, завдання ударів, потиличники, псування і відібрання речей та ін.

Психологічне насильство можна визначити як дію, вчинену до учня або

вчителя, яка спрямована на погіршення емоційного самопочуття та благополуччя жертви. До головних видів психологічного насильства в школі можна віднести глузування, присвоєння прізвиськ, нескінченні зауваження та необ'єктивні оцінки, висміювання, приниження в присутності інших, відторгнення, ізоляція, відмова від спілкування (з дитиною відмовляються грати, займатися, не хочуть з нею сидіти за однією партою, не запрошують на дні народження і т. д.).

Зазвичай фізичне та психологічне насильство супроводжують одне одного і в сукупності можуть бути кваліфіковані як знущання. Знущання можуть тривати тривалий час, викликаючи у жертви тривалі травмуючі переживання.

Сьогодні конфлікти у школі вирішуються, як правило, на основі адміністративних важелів – через вчителів, через керівництво школи, у деяких, особливих та складніших випадках – через керівництво системою освіти; у кримінальних ситуаціях – через правоохоронні органи. Спроба надати додатковий імпульс у використанні авторитету класного керівника сьогодні зроблено владними органами шляхом запровадження доплати за класне керівництво. Однак така дія, очевидно, не здатна підвищити якість роботи педагога [57].

Основи реабілітації дітей, які постраждали від емоційного (психологічного) насильства - емоційне насильство нерідко поєднується з фізичними покараннями у вигляді потиличників, ремені, а це означає високий ризик скоєння фізичного насильства з завданням тілесних ушкоджень. Необхідне ретельне дослідження ситуації у сім'ї, школі, серед однолітків дитини. Важлива роль приділяється навчанню батьків [64].

Основними у дітей, які зазнали емоційного насильства, є почуття провини, низька самооцінка, невміння розуміти емоції інших та оцінювати свої власні емоції, неправильні, дезадаптивні моделі поведінки.

Існують служби реабілітації вони надають:

– екстрену, консультативну та психокорекційну допомогу дітям, які

зазнали жорстокого поводження;

- соціально-педагогічну допомогу;
- соціально-правову допомогу в галузі захисту прав дітей, які зазнали жорстокого поводження та їх батьків;
- проводять психопросвітницькі та психопрофілактичні заходи для запобігання жорстокості по відношенню до дітей та пропаганди альтернативних форм та методів виховання та взаємодії з дітьми;
- надають інформаційні послуги для тих, хто звернувся про наявність та можливості інших установ, які надають очну консультативну медичну, правову та соціальну допомогу дітям та підліткам, які зазнали насильства [17].

Основи реабілітації жертв фізичного та сексуального насильства забезпечення безпеки та впевненості. Не можна розраховувати, що дитина позбавиться реакцій, в основі яких травма, поки у нього не складеться реальне відчуття безпеки. Бувають ситуації, коли реальну безпеку довести важко (гвалтівник не спійманий міліцією, або не засуджений і перебуває на волі). У таких випадках необхідно використовувати всі можливі методи, такі, наприклад, як договір з батьками про те, щоб дитина не залишалася одна. У тих випадках, коли самі батьки є гвалтівниками, доцільно поміщення дитини до лікарні, до притулку, до родичів тощо [64].

Процес реабілітації повинен бути комплексним і включати роботу з батьками, вчителями і, в окремих випадках, зі співробітниками правоохоронних органів, які неправильним веденням інтерв'ю з дитиною, створенням ситуації, коли дитина повинна неодноразово повторювати обставини травми, можуть тільки посилити її стан.

Треба поважати право дитини мовчати про насильство та травму, не з'ясовуйте подробиць та обставин травми, якщо дитина сама цього не хоче [17].

Підхід до реабілітації дитини слід робити з висновку всіх вікових особливостей дитячої поведінки. У дітей часто можуть виникати страхи, що породжуються певними місцями, людьми тощо. Реабілітація має бути тривалою [9].

Основи реабілітації дітей, які постраждали від зневаги - розпочинати необхідно з діагностики сімейно-педагогічної занедбаності.

У випадках, коли ситуація в сім'ї практично не корелюється (алкоголізм, наркоманія, асоціальна поведінка батьків), необхідний контакт з органами опіки та піклування з метою покращення соціальної ситуації для дитини – передача її родичам чи опікунам або до інтернатної установи тимчасово чи постійно; у ряді випадків необхідні «жорсткі» заходи, такі, як позбавлення батьківських прав. Однак у кожній конкретній ситуації слід до кінця пам'ятати, що найкращим середовищем для дитини є сім'я, і вилучати дитину від сім'ї слід лише тоді, коли інші рішення здійснити неможливо.

Робота повинна бути комплексною і включати всі можливі види соціальної підтримки сім'ї, навчання батьків і роботу з самою дитиною. Якщо дитина все таки поміщена в інтернатний заклад, він також потребує тривалої психолого-педагогічної корекції, що включає прищеплення побутових навичок, навчання правилам безпечної поведінки, правилам поведінки в суспільстві, корекцію поведінкових розладів, якщо такі вже сформувалися [17].

Методи збору інформації про здійснення насильства над дитиною:

Огляд та безпосереднє спостереження є одним з найінформативніших але водночас і одним із суб'єктивних методів дослідження у психологічній практиці. Фахівцеві на цьому етапі слід уникати передчасних суджень та висновків, пам'ятаючи про феномен «першого враження», тому основну увагу потрібно приділити виявленню та фіксації тих чи інших ознак, що можуть свідчити про наявність жорстокого поводження з дитиною чи скоєння акту насильства проти неї. Фахівець оцінює зовнішній вигляд дитини, наявність у неї тілесних ушкоджень, стан фізичного та психічного здоров'я у межах своєї професійної підготовки, проводить огляд житла або умов її перебування, особливості поведінки дитини, членів родини (піклувальників, вихователів). Уважно спостерігаючи за поведінкою самої дитини та осіб, які перебувають на місці інциденту (або супроводжують дитину), можна дістати значно більше інформації, аніж за прямого їхнього опитування. Ключем до розгадки може

бути манера поведінки дитини. Потрібно враховувати, що дитина з мотивів виправдання батьків, піклувальників (інших осіб) може применшувати ступінь насильства з їхнього боку, применшувати свої страждання або виявляти байдужість до факту насильства. Вона може здаватися заляканою, присоромленою, поводитися ухильно або почувати себе ніяково. Вона може під час опитування закривати очі або уникати зустрічатися очима з фахівцем. Вона може здригатися, коли відчиняються двері або хтось входить у кабінет [52].

Бесіда з дитиною. Перший контакт з дитиною, яка зазнала насильства або була свідком акту насильства, є надзвичайно важливим. В цілому загальним принципом бесіди з дитиною – жертвою насильства є отримання повного обсягу інформації в ході спонтанної розповіді дитини. Фахівцеві слід терпляче вислухати розповідь дитини у її інтерпретації подій. Слід зауважити, що надії на те, що дитина буде повно та щиро відповідати на всі запитання фахівця стосовно насильства, яке відбулося над нею, частіше не справджуються через низку причин, серед яких найважливішими є страх, недовіра до дорослих взагалі, приховування певних фактів через сором, а також через те, що дитина може насправді любити своїх кривдників, попри жорстоке поводження з їхнього боку. Коли фахівець задає дитині ті, чи інші запитання, йому слід пам'ятати, що успішність бесіди з нею залежить також і від правильного розуміння рівня її розвитку. Складність запитань має відповідати інтелектуальному рівню дитини та її життєвому досвіду, крім того, слід пам'ятати, що діти (особливо молодшого віку) надають здебільшого правдиву інформацію [52].

Опитування батьків, піклувальників, вихователів, родичів. Необхідно зазначити, що опитування батьків, піклувальників, вихователів, родичів треба проводити на тих же засадах, що й бесіду з дитиною, оскільки для них розмови про ситуацію насильства теж зазвичай є досить важкими. Це пов'язано з тим, що вони часто не хочуть «виносити сміття з хати», бояться подальшої відповідальності, розголосу, засудження, тому намагаються зменшити серйозність того, що сталося. Отже, якщо вони такої інформації не дають з

власної ініціативи, потрібно обмежитися непрямими питаннями, як наприклад: «Ваша дитина виглядає дуже засмученою, ви не знаєте чому?». Варто усвідомлювати, що питання, котрі виказують, що ви підозрюєте випадок насильства, можуть бути оцінені як порушення принципу конфіденційності і, в деяких випадках, можуть навіть поставити дитину в ризиковане становище з подальшим зростанням ступеня насильства (наприклад, якщо супровідна особа є також довіреною особою члена сім'ї, який чинить насильство) [52].

Міністерством внутрішніх справ разом з Міністерством охорони здоров'я, Українським науково-дослідним інститутом соціальної і судової психіатрії та наркології напрацьовано методичні рекомендації щодо організації роботи органів внутрішніх справ з профілактики злочинів у сімейному середовищі. Але на сьогодні, як зазначають працівники МВС, протидія насильству в сім'ї зосереджена, в основному, на профілактичних заходах. У межах проведення Всесвітньої акції «16 днів проти гендерного насильства», яка щорічно проходить в Україні з 25 листопада по 10 грудня, за ініціативи МВС України у цей же період проводиться загальнодержавна оперативно профілактична операція «Побут» [51].

Основні зусилля працівників органів внутрішніх справ під час її проведення спрямовані на своєчасне виявлення конфліктуючих родин, здійснення профілактичних заходів, надання інформаційної допомоги, юридичних консультацій жертвам насильства в сім'ї, співпраці з місцевими держадміністраціями, соціальними службами, медичними закладами, кризовими центрами та центрами реабілітації жертв насильства в сім'ї. Міністерство охорони здоров'я України зробило крок назустріч потребі суспільства у попередженні домашнього насильства та ліквідації його наслідків і розпочало роботу зі створення 16 центрів медико-соціальної реабілітації [53].

На місцевому рівні функції та завдання Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту щодо попередження насильства в сім'ї, надання допомоги потерпілим та координації діяльності відповідних закладів виконують управління та відділи у справах сім'ї, молоді та спорту у співпраці з

центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, службами у справах дітей, органами внутрішніх справ, іншими органами й установами. Управління (відділи) у справах сім'ї та молоді направляють дітей, що зазнали жорстокого поводження, та членів сім'ї, стосовно яких є реальна загроза його вчинення, до спеціалізованих установ для надання допомоги (кризові центри соціально-психологічної допомоги, притулки, центри медико-соціальної реабілітації), проводять профілактичну та роз'яснювальну роботу серед громадськості [51].

Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у разі необхідності надають первинну (під час звернення) соціально-психологічну допомогу особам, які постраждали від жорстокого поводження; надають правові, психологічні, соціально медичні та соціально-психологічні послуги з метою збереження соціального статусу та повноцінної життєдіяльності, адаптування у суспільстві таких осіб. Одним із основних завдань центрів СССДМ є робота із соціальної підтримки сім'ї, дітей та молоді. З метою соціального супроводу сімей, що опинилися в складних життєвих обставинах, та надання їм допомоги, ЦСССДМ було сформовано банк даних таких сімей. Окрім того, діє низка спеціалізованих формувань, що надають послуги, зокрема і щодо проблем насильства в сім'ї [53].

Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у разі необхідності надають первинну (під час звернення) соціально-психологічну допомогу особам, які постраждали від жорстокого поводження; надають правові, психологічні, соціально медичні та соціально-психологічні послуги з метою збереження соціального статусу та повноцінної життєдіяльності, адаптування у суспільстві таких осіб.

Метою діяльності державних центрів соціально-психологічної допомоги є надання комплексу психологічних, юридичних, соціально-побутових, соціально медичних, соціально-педагогічних послуг, послуг з працевлаштування та інших. У разі потреби центри надають тимчасовий притулок (до 90 діб) особам, які потерпіли від насильства в сім'ї [62].

Однак, центри соціально-психологічної допомоги не надають спеціалізованої медичної допомоги, що належить до компетенції закладів медичного спрямування. Як зазначає Ю. Онишко, більшість осіб – жертв насильства мають ознаки порушення психічного здоров'я (гостра реакція на стрес, посттравматичний стресовий розлад, розлади адаптації, та депресивні розлади тощо) внаслідок тяжкої психічної травми. Тому надавати спеціалізовану медичну та психологічну допомогу жертвам насильства в сім'ї повинні лікарі – психіатри та медичні психологи. Апеляція до досвіду інших країн, де подібними розладами опікуються винятково психологи, у даному випадку недоречна, адже наявні істотні розбіжності у навчальній підготовці психологів: вітчизняні психологи готуються у вищих навчальних закладах гуманітарного спрямування (не медичних) і не мають права проводити заходи медичної практики. Отже, для вирішення зазначеного вище, нагальною потребою став розвиток системи центрів медико-соціальної допомоги жертвам насильства в сім'ї, які спеціалізуються в наданні медичної допомоги [53].

Таким чином, соціально-педагогічна реабілітація дітей, які постраждали від жорстокого поводження та злочинних посягань, з одного боку – самостійний процес зі специфічними цілями та методами здійснення, з іншого – вбираючий і завершальний комплекс медичних, правових, соціально – психологічних реабілітаційних заходів.

1.3. Нормативно – правова база

Держава яка є правовою, визнає людину, життя людини і здоров'я, честь та гідність, недоторканність й безпеку найвищою цінністю, наголошуючи, що «ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню», що закріплено у статтях 3, 28 Конституції України. Таким чином, правова держава гарантує права і свободи особи, захист людської гідності та рівності. Згідно ст.

16 Конвенції про права дитини, яка є основним міжнародно-правовим документом у сфері захисту прав дітей, «дитина має право на захист від незаконного посягання на її честь і гідність».

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»

Цей Закон визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спрямовані на захист прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильства [27].

Конвенція про права дитини

Держави-учасниці цієї Конвенції, вважаючи, що згідно з принципами, проголошеними в Статуті Організації Об'єднаних Націй, визнання властивої гідності, рівних і невід'ємних прав усіх членів суспільства є основою забезпечення свободи, справедливості і миру на землі, беручи до уваги, що народи Об'єднаних Націй підтвердили в Статуті свою віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особи та сповнені рішучості сприяти соціальному прогресові і поліпшенню умов життя при більшій свободі, визнаючи, що Організація Об'єднаних Націй у Загальній декларації прав людини та в міжнародних пактах про права людини проголосила і погодилась з тим, що кожна людина має володіти всіма зазначеними у них правами і свободами без якої б то не було різниці за такими ознаками, як раса, колір шкіри, стать, релігія, політичні або інші переконання, національне або соціальне походження, майновий стан, народження або інші обставини, нагадуючи, що Організація Об'єднаних Націй в Загальній декларації прав людини проголосила, що діти мають право на особливе піклування і допомогу, впевнені в тому, що сім'я як основному осередку суспільства і природному середовищу для зростання і благополуччя всіх її членів і особливо дітей мають бути надані необхідні захист і сприяння, з тим щоб вона могла повністю покласти на себе зобов'язання в рамках суспільства, визнаючи, що дитині для повного і гармонійного розвитку її особи необхідно зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові і розуміння, вважаючи, що дитина має

бути повністю підготовлена до самостійного життя в суспільстві та вихована в душі ідеалів, проголошених у Статуті Організації Об'єднаних Націй, і особливо в душі миру, гідності, терпимості, свободи, рівності і солідарності, беручи до уваги, що необхідність у такому особливому захисті дитини була передбачена в Женевській декларації прав дитини 1924 року і Декларації прав дитини, прийнятій Генеральною Асамблеєю 20 листопада 1959 року, та визнана в Загальній декларації прав людини, в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (зокрема, в статтях 23 і 24), в Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (зокрема, в статті 10), а також у статутах і відповідних документах спеціалізованих установ і міжнародних організацій, що займаються питаннями благополуччя дітей, беручи до уваги, що, як зазначено в Декларації прав дитини, «дитина, внаслідок її фізичної і розумової незрілості, потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження», посилаючись на положення Декларації про соціальні і правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання та їх всиновленні, на національному і міжнародних рівнях, Мінімальних стандартних правил Організації Об'єднаних Націй, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») та Декларації про захист жінок і дітей в надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів, визнаючи, що в усіх країнах світу є діти, які живуть у виключно тяжких умовах, і що такі діти потребують особливої уваги, враховуючи належним чином важливість традицій і культурних цінностей кожного народу для захисту і гармонійного розвитку дитини, визнаючи важливість міжнародного співробітництва для поліпшення умов життя дітей в кожній країні, зокрема в країнах, що розвиваються [33].

Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства

- Держави – члени Ради Європи та інші держави, які підписали цю Конвенцію, враховуючи, що метою Ради Європи є досягнення більшої єдності

між її членами;

- ураховуючи, що кожна дитина має право на такі заходи захисту з боку її сім'ї, суспільства та держави, яких потребує її статус неповнолітньої особи;

- відзначаючи, що сексуальна експлуатація дітей, зокрема у формах дитячої порнографії та проституції, а також всі інші форми сексуального насильства стосовно дітей, у тому числі діяння, які вчинюються за кордоном, є руйнівними для дитячого здоров'я та психосоціального розвитку;

- відзначаючи, що сексуальна експлуатація та сексуальне насильство стосовно дітей набули тривожних розмірів на національному та міжнародному рівнях, зокрема стосовно зростаючого використання як дітьми, так і злочинцями інформаційно-комунікаційних технологій, і що запобігання сексуальній експлуатації та сексуальному насильству стосовно дітей і боротьба із цими явищами потребують міжнародного співробітництва;

- ураховуючи, що добробут і найкращі інтереси дітей є основними цінностями, що визнаються всіма державами-членами, та повинні підтримуватися без будь-якого обмеження;

- відзначаючи лан дій, прийнятий на третьому саміті глав держав та урядів ради Європи (м. Варшава, 16-17 травня 2005 року), який вимагає розробки заходів для припинення сексуальної експлуатації дітей;

- відзначаючи, зокрема, рекомендацію № R (91) 11 Комітету міністрів про сексуальну експлуатацію, порнографію, проституцію, а також торгівлю дітьми та підлітками, Рекомендацію (2001) 16 про захист дітей від сексуальної експлуатації та Конвенцію про кіберзлочинність (ETS № 185), зокрема статтю 9 цієї Конвенції, а також Конвенцію Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми (CETS № 197);

- беручи до уваги Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (1950 року, ETS № 5), переглянуту Європейську соціальну хартію (1996 року, ETS № 163) та Конвенцію про здійснення прав дітей (1996 року, ETS № 160);

- також беручи до уваги Конвенцію ООН про права дитини, зокрема

статтю 34 цієї Конвенції, Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, а також Конвенцію Міжнародної організації праці щодо заборони та прийняття негайних заходів для усунення найгірших форм дитячої праці;

- беручи до уваги Рамкове рішення Ради Європейського Союзу про боротьбу із сексуальною експлуатацією дітей і дитячою порнографією (2004/68/ЖНА), Рамкове рішення Ради Європейського Союзу про становище жертв у кримінальному процесі (2001/220/ЖНА) та Рамкове рішення Ради Європейського Союзу про боротьбу з торгівлею людьми (2002/629/ЖНА);

- ураховуючи інші відповідні міжнародні документи й програми в цій сфері, зокрема Стокгольмську декларацію та порядок дій, прийняті на першому світовому конгресі проти сексуальної експлуатації дітей для комерційних цілей (27-31 серпня 1996 року), Будапештські зобов'язання та план дій, прийняті на підготовчій конференції до Другого світового конгресу проти сексуальної експлуатації дітей для комерційних цілей (20–21 листопада 2001 року), Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН S-27/2 – «Світ, придатний для життя дітей» і трирічну програму «Розбудова Європи для дітей та з дітьми», прийняту за результатами Третього саміту й запроваджену на Монакській конференції (4-5 квітня 2006 року);

- будучи сповненими рішучості ефективно сприяти загальній меті стосовно захисту дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, незалежно від того, хто може бути злочинцем, та забезпечення допомоги жертвам;

- беручи до уваги необхідність підготовки всеосяжного міжнародного документа, завданням якого були б запобіжні, захисні та кримінально-правові аспекти боротьби з усіма формами сексуальної експлуатації та сексуального насильства стосовно дітей і створення особливого механізму моніторингу [34].

Європейська конвенція про здійснення прав дітей Держави – члени Ради Європи та інші Держави, що підписали цю конвенцію;

- уважаючи, що метою Ради Європи є досягнення більшого єднання між її членами;

беручи до уваги Конвенцію Організації Об'єднаних Націй про права дитини, та зокрема статтю 4, яка вимагає від Держав-учасниць уживати всіх відповідних законодавчих, адміністративних та інших заходів для здійснення прав, визнаних у зазначеній Конвенції;

- ураховуючи зміст Рекомендації 1121 (1990) Парламентської Асамблеї стосовно прав дитини;

- будучи переконаними, що права та найвищі інтереси дітей мають бути підтримані й що для цього дітям має бути надано можливість здійснювати свої права, зокрема під час розгляду сімейних справ, які стосуються їх;

- визнаючи, що дітям для підтримки їхніх прав та їхніх найвищих інтересів має надаватися відповідна інформація та що думкам дитини має приділятися належна увага;

- визнаючи важливість ролі батьків у захисті та підтримці прав і найвищих інтересів дітей і зважаючи на те, що Держави в разі необхідності мають також брати участь у такому захисті й у такій підтримці;

- уважаючи, однак, що у випадку конфлікту сім'ям бажано намагатися досягти порозуміння до того, як справу буде передано до судового органу. [25]

Сімейний Кодекс України.

Стаття 164. Підстави позбавлення батьківських прав [60].

Закон України про охорону дитинства

Цей Закон визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет, що має важливе значення для забезпечення національної безпеки України, ефективності внутрішньої політики держави, і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, всебічний розвиток та виховання в сімейному оточенні встановлює основні засади державної політики у цій сфері, що ґрунтуються на

забезпеченні найкращих інтересів дитини [26].

Кабінет Міністрів України постанова від 22 серпня 2018 р. № 658 Київ

Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі.

Відповідно до частини третьої статті 8, частини третьої статті 15 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та частини другої статті 21-7 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» Кабінет Міністрів України постановляє:

1. Затвердити Порядок взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі, що додається.

2. Визнати такими, що втратили чинність, постанови Кабінету Міністрів України згідно з переліком, що додається.

3. Міністерствам, іншим центральним та місцевим органам виконавчої влади привести у тримісячний строк власні нормативно-правові акти у відповідність з цією постановою [54].

Порядок забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження

Загальна частина

1. Цей Порядок визначає механізм взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, закладів освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення, інших закладів та установ під час забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження, під час виявлення, розгляду звернень та повідомлень про таких дітей, забезпечення їх безпеки, а також надання необхідної допомоги з урахуванням потреб.

2. У цьому Порядку терміни вживаються в такому значенні:

- жорстоке поводження з дитиною – будь-які форми фізичного,

психологічного, сексуального або економічного насильства над дитиною, зокрема домашнього насильства, а також будь-які незаконні угоди стосовно дитини, зокрема вербування, переміщення, переховування, передача або одержання дитини, вчинені з метою її експлуатації з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини;

- загроза життю або здоров'ю дитини – обставини, що можуть призвести чи призвели до тяжких наслідків для життя, стану здоров'я та розвитку дитини, зокрема тяжкої, у тому числі невиліковної хвороби, тілесних ушкоджень або заподіяння шкоди нормальному фізичному, психічному розвитку дитини, у зв'язку з чим вона потребує допомоги.

Обставини можуть бути розцінені як загроза життю або здоров'ю дитини виходячи з її індивідуальних особливостей і потреб залежно від віку, статі, стану здоров'я, інвалідності, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної належності та етнічного походження за результатами проведення оцінки рівня її безпеки та складення відповідного акта згідно з додатком 10 до Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866 (Офіційний вісник України, 2008 р., 76, ст. 2561), - із змінами, внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 р. № 585 (далі - оцінка рівня безпеки дитини).

Перелік обставин, які можна розцінювати як загрозу життю або здоров'ю дитини, не є вичерпним;

- міждисциплінарна команда - команда фахівців, які є працівниками суб'єктів для захисту прав дітей, що перебувають у складних життєвих обставинах;

- складні життєві обставини, в яких перебуває дитина – умови, що негативно впливають на життя дитини, стан її здоров'я та розвиток (інвалідність, тяжка хвороба, безпритульність, перебування у конфлікті із законом, залучення до найгірших форм дитячої праці, залежність від психотропних речовин, інші види залежності, жорстоке поводження, зокрема

домашнє насильство, у тому числі у разі, коли кривдником є дитина, ухиляння батьків, осіб, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків, обставини стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф, воєнних дій чи збройних конфліктів тощо), установлені за результатами оцінювання потреб дитини та її сім'ї у соціальних послугах;

- суб'єкти виявлення та/або організації соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах - органи державної влади, органи місцевого самоврядування, заклади освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення, інші заклади та установи, зокрема структурні підрозділи районних, районних у м. Києві та Севастополі держадміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (у разі утворення), сільських, селищних рад з питань освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення, здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі тощо, служби у справах дітей.[55]

Міністерство внутрішніх справ України.

Наказ 20.06.2012 N 371/549 Про внесення змін до наказу Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту і Міністерства внутрішніх справ України від 07 вересня 2009 року N 3131/386

Відповідно до Указу Президента України від 9 грудня 2010 року N 1085 (1085/2010) «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади», пункту 1 та підпункту 5 пункту 4 Положення про Міністерство соціальної політики України, затвердженого Указом Президента України від 6 квітня 2011 року N 389 (389/2011), та з метою приведення у відповідність до вимог законодавства [49].

Міністерство охорони здоров'я України

Наказ 01.02.2019 № 278 Про затвердження Порядку проведення та документування результатів медичного обстеження постраждалих осіб від домашнього насильства або осіб, які ймовірно постраждали від домашнього насильства, та надання їм медичної допомоги.

Відповідно до частини першої статті 12 Закону України «Про запобігання

та протидію домашньому насильству», пункту 44 Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству за ознакою статі, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 року № 658, пункту 8 Положення про Міністерство охорони здоров'я України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25 березня 2015 року № 267.[50]

Міністерство освіти і науки України

Лист 18.05.2018 № 1/11-5480 Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству

Міністерство з метою виконання законодавчих вимог Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року № 2229 надсилає для використання у профілактичній освітній діяльності методичні рекомендації, розроблені спільно з Міністерством молоді та спорту України (додаються).

Просимо довести їх до відома керівників та педагогічних працівників закладів освіти для використання в освітній діяльності щодо формування у дітей та молоді нетерпимого ставлення до насильницьких моделей поведінки, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, усвідомлення домашнього насильства як порушення прав людини. [46]

Міністерство освіти і науки України

Лист 30.10.2018 № 1/9-656 Про перелік діагностичних методик щодо виявлення та протидії домашньому насильству відносно дітей

Міністерство надсилає перелік діагностичних методик щодо виявлення та протидії домашньому насильству відносно дітей для застосування фахівцями психологічної служби у системі освіти, який схвалений вченою радою Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи Національної академії педагогічних наук України (протокол № 9 від 13.09.2018).

Фахівці враховують потреби дитини і забезпечують надання постраждалим комплексної правової, соціальної та психологічної допомоги для

подолання складних життєвих обставин, які виникли внаслідок насильства, до цих фахівців можна віднести: соціальні працівники, психологи, представник влади, соціальний педагог, медичний представник, представник дитини

Існують установи які здатні допомогти дітям постраждалим від насильства:

1. Центр соціально-психологічної допомоги (далі – центр) є закладом, що надає соціальні послуги особам, які опинилися в складних життєвих обставинах, і утворюється місцевим органом виконавчої влади.

2. Центр у своїй діяльності керується Конституцією України, законами України, актами Президента України та Кабінету Міністрів України, рішеннями центральних і місцевих органів виконавчої влади, а також положенням про центр.

3. Центр може бути утворено за наявності необхідної матеріально-технічної бази, зокрема приміщень, які відповідають санітарно-гігієнічним нормам і вимогам пожежної безпеки.

4. Основним завданням центру є надання невідкладних психологічних, соціально-побутових, соціально-педагогічних, соціально-медичних, соціально-економічних, інформаційних і юридичних послуг, послуг з працевлаштування осіб, які перебувають в кризовому стані, для сприяння їх якнайшвидшому поверненню до нормальних умов життєдіяльності.

5. Центр відповідно до покладених на нього завдань:

1) подає допомогу особам (у тому числі з дітьми), які перебувають у кризовому стані (зокрема спричиненому стихійним лихом, учиненням стосовно них злочину, насильством в сім'ї);

2) надає особам, які прийняті до центру, тимчасовий притулок та забезпечує їх харчування;

3) надає методичні поради, проводить психодіагностику з метою психологічної реабілітації та адаптації;

4) забезпечує реалізацію прав дітей, молоді, сім'ї у суспільстві, надає консультації з питань виховання дітей, сприяє гармонійному розвитку осіб, їх

соціальному патронажу;

5) здійснює лікувально-оздоровчі заходи, подає першу невідкладну допомогу в разі нещасного випадку;

6) забезпечує пошук донорів для надання гуманітарної допомоги;

7) забезпечує захист прав та інтересів особи, подає допомогу в оформленні правових документів;

8) надає інформацію про режим роботи закладів соціального спрямування, охорони здоров'я, освіти, центру зайнятості, органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування;

9) направляє у разі потреби осіб, які звернулися до центру, до інших закладів та установ, що можуть повніше забезпечити задоволення їх запитів;

10) сприяє разом з іншими установами та організаціями виведенню з кризового стану осіб, які звернулися до центру.

6. Центр має право:

- визначати форми та методи роботи;

- використовувати для провадження своєї діяльності кошти інших джерел, в тому числі міжнародної фінансової, технічної допомоги та міжнародні гранти;

- залучати на договірних засадах для надання соціальних послуг (консультацій, методичної допомоги) підприємства, установи, організації та фізичних осіб, зокрема волонтерів.

7. Центр провадить діяльність на принципах захисту прав людини, гуманності, законності, доступності послуг, конфіденційності, поваги до особистості.

8. Діяльність центру координує управління (відділ) у справах сім'ї та молоді.

Організаційно-методичне забезпечення діяльності центру здійснює центр соціальних служб для молоді.

Центр у своїй діяльності взаємодіє із структурними підрозділами місцевого органу виконавчої влади та органу місцевого самоврядування у сфері

соціального захисту, охорони здоров'я, освіти, службою у справах неповнолітніх, центром соціальних служб для молоді, його спеціалізованими формуваннями, підприємствами, установами та організаціями незалежно від їх підпорядкування та форми власності, громадськими організаціями [65].

Мобільна бригада – спеціалізована служба підтримки осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі.

Метою діяльності мобільної бригади є надання соціально-психологічної допомоги постраждалим особам, зокрема соціальних послуг з консультування, кризового та екстреного втручання, соціальної профілактики відповідно до їх потреб.

Мобільна бригада надає соціальні послуги шляхом проведення фахової консультації за допомогою телефонного зв'язку, з виїздом у спеціально організованому транспорті до місця проживання (перебування) постраждалих осіб чи іншого вказаного ними місця, у приміщенні загальної чи спеціалізованої служби підтримки постраждалих осіб, в іншому приміщенні, визначеному місцевими органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування.

Визначення потреби в утворенні мобільної бригади, забезпечення її утворення та функціонування, а також контроль за її діяльністю здійснюються місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, в тому числі об'єднаними територіальними громадами, відповідно до законодавства.

Мобільна бригада утворюється при центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді або інших загальних або спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб [65]

Національна Дитяча «гаряча лінія»

На Національній дитячій «гарячій лінії» консультують компетентні у дитячих питаннях психологи, юристи соціальні працівники та соціальні педагоги. Коло питань, з яких надаються консультації, досить широке і було сформовано на основі отримуваних запитів від абонентів

Сім'я – це соціальний інститут, тобто стійка форма взаємовідносин між

людьми, в рамках якої здійснюється основна частина життя людей: сексуальні відносини, дітонародження та первинна соціалізація дітей, значна частина побутового догляду, освітнього та медичного обслуговування [60].

Як зазначає Бондаровська сім'я є невід'ємною частиною соціальної структури будь-якого суспільства і виконує численні соціальні функції. В сім'ї закладаються основи буття людини, її духовні, моральні, світоглядні якості, а від психологічного здоров'я родини багато в чому залежить моральний стан суспільства. Поширення проявів насильства в сім'ї не лише руйнують гармонію і злагоду в родині та спричиняють сімейне неблагополуччя, а й виступають однією з передумов злочинності в суспільстві загалом. Насильницькі дії з боку членів власної родини завдають серйознішу психологічну та фізичну шкоду, ніж аналогічні діяння з боку сторонніх осіб. Вони порушують основний принцип життєдіяльності родини – безпечне та комфортне існування будь-якого її члена. Крім того, діти, які виростають в таких сім'ях, у майбутньому можуть переносити цей негативний досвід у власне життя [7].

Насильство в сім'ї – надто розповсюджена форма порушення прав людини. Протиправні дії проти когось із членів родини нерідко супроводжуються агресією, приниженням та жорстокою поведінкою. Подібні дії з боку особи, що чинить насильство в сім'ї, призводять до погіршення фізичного, психічного та соціального стану здоров'я постраждалої особи чи кількох осіб, членів цієї родини. Як правило, найчастіше від сімейного насильства страждають жінки, діти та люди похилого віку, хоча про останню категорію йдеться дуже мало. [60]

Багатьом батькам потерпілого теж буває непросто. З одного боку, вони хочуть втручання та швидкого вирішення з боку адміністрації, а з іншого – хочуть відношення однокласників до їхньої дитини не як до ябеди, донощика та слабака. Але адміністративними наказами цього не досягнеш. Деякі хочуть привернути увагу інших батьків, інших учнів класу до конфлікту(якщо сталося у школі), але щоб при цьому ніхто з них не обговорював зі своїми дітьми і не формував негативне ставлення до потерпілої дитини (а це дотриматися

непросто).

Не завжди батьки можуть захистити свою дитину від насильства. Іноді про те, що їхня дитина постраждала, батьки не завжди дізнаються. Дітям соромно, вони бояться покарання, засудження або взагалі діти не розуміють, що насправді сталося, а лише здогадуються, що це щось не правильне. Це все через те, що діти бояться своїх батьків, не довіряють їм.

Діти мовчать найчастіше тому що бояться:

- покарання,
- криків,
- образливого відношення,
- звинувачення,
- що батьки просто не повірять.

Дуже важливо, щоб у дитини були довірливі стосунки зі своїми батьками, тоді швидше за все дитина наважиться розповісти про те, що сталося своїм батькам.

Якщо батьки дізналися, що насильство застосовується до їхньої дитини в школі, важливо проговорити з дитиною ситуацію, розпитати, що саме трапилося, і поставитися серйозно до її слів, давши зрозуміти, що ви розумієте її біль.

Коли батьки починають розмову з дитиною, важливо слухати дитину уважно, не перебивати. Дитині важливо бачити що її батьки можуть спокійно ухвалювати цю інформацію без криків, засудження, звинувачення, тому дуже важливо, щоб батьки після почутого залишалися спокійними, ставилися до дитини з повагою та розумінням, не панікували, змогли розсудливо та спокійно почати вирішувати проблему.

Важливо при спілкуванні батька і дитини пояснити, що провини його в цьому немає, причина агресивного відношення, поведінки в особистому житті агресора, а не в ньому. Треба дати зрозуміти дитині що її провини в цьому немає і в жодному разі не звинувачувати дитину. Дитина повинна відчувати захищеність та підтримку з боку батьків. Одним із найважливіших аспектів це

повернути дитині впевненість у собі.

Також важливим аспектом у розмові з дитиною це подякувати за довіру та що дуже важливо про все ділитися з батьками.

При роботі з батьками слід надати рекомендації батькам як поводитись якщо у дитини нічні кошмари, страхи, депресії, низька самооцінка, відчуженість, відроза до свого тіла, після скоєного насилля до дитини.

При роботі з батьками у яких діти зазнали насильства слід залучити психолога, соціального педагога (та інших фахівців за необхідністю), та слід провести бесіду як поводитись з дитиною:

- насамперед не звинувачувати дитину - тому що вона не винна що таке сталося;
- підтримувати дитину і підбадьорювати словами «Правильно зробив/ла що розповів/ла»;
- намагатись розвіяти тривогу у дитини;
- терпляче відноситись.

Отже важливим є розуміння прав дітей, батьки мають знати куди їм звертатися якщо по відношенню до їх дитини скоїлось насильство. Також важливим є взаєморозуміння з дитиною, довірливі стосунки, вміння опанувати себе та мати змогу пояснити дитині що вона не винна в тому, що з нею трапилось, та пояснити, щ таке відношення до неї це не є нормою . Батьки мають звернутись до фахівців які допоможуть дитині та їм вирішити цю ситуацію та найти вихід, і вирішити проблеми які виникли через скоєння насилля над дитиною.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІТИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД НАСИЛЬСТВА

2.1. Форми та методи соціально-педагогічної реабілітації дітей постраждалих від насильства

Досліджуючи теоретичні й практичні засади соціальної реабілітації постраждалих від насильства в сім'ї, І. Трубавіна зазначає, що соціальна реабілітація є комплексом заходів і застосовується як для відновлення соціальних функцій, корегування поведінки, так і для відновлення морального, психічного та фізичного стану; що вимагає формування і корекції індивідуальної та суспільної свідомості, створення єдиного соціалізуючого простору, формування досвіду нових стосунків і поведінки, поєднання підтримки, допомоги, кризового втручання, співпраці з членами сім'ї і мікросередовищем, поєднання ліквідації наслідків проблем із викоріненням (чи пом'якшенням, чи зміною ставлення) причин проблеми, яка викликає кризову ситуацію; різноманітних за змістом, терміном надання, формою соціальних послуг тощо [66, с. 107].

У суспільстві факт пережитого насильства, як правило, сприймається як ганебний, тому таємницю пережитого у дитинстві людина приховує протягом всього життя, в той час, як про інші травмуючі події вона може розповісти без сорому і отримати допомогу фахівців. Латентність насильства над дитиною має під собою безліч причин. Коли жертвою насильства стає доросла людина, вона завжди розуміє, те що трапилося з нею – неправильно і виходить за рамки нормальних людських відносин. Дитина ж в силу відсутності життєвого досвіду може вважати, що насильницькі взаємини, є нормальними. Тому вона мовчить і не просить допомоги. У зв'язку з цим фахівцям стає відомо лише про невелику

частку фактів насильства над дітьми. Як правило, дитина, яка постраждала від жорстокого ставлення з боку близьких людей відчуває різні негативні емоції і почуття. Така ситуація є психотравмуючою для дитини і пов'язана з наявністю сильного переляку. Ситуація характерна тим, що по-перше, це завжди буває раптово, по-друге, це пов'язано із загрозою для життя, яку дитина в цей момент відчувала вперше, по-третє, ситуація неконтрольована дитиною, так як вона не має відповідного досвіду. Ці три чинники призводять до сильного сполоху, який викликає стрес. Жорстоке ставлення до дітей та підлітків, нехтування їх інтересами можуть мати різні види і форми, але їх наслідком завжди є серйозна шкода для здоров'я, розвитку та соціалізації дитини, нерідко й загроза її життю і навіть смерть [15].

Форми і методи психолого-педагогічної та соціально-педагогічної реабілітації в даний час досить різноманітні і залежать, перш за все, від характеру дитячо-підліткової дезадаптації. Виділяються три типи дитячо-підліткової дезадаптації: патогенна, психосоціальна та соціальна. Ці типи, в свою чергу, мають різні ступені вираженості [52].

Здійснення соціально-психологічної реабілітації постраждалих від насильства в сім'ї є надзвичайно складним завданням, зауважується у дослідженнях С. Фролової.

Науковець І. Трубавіна визначає такі етапи реабілітації: діагностичний, проєктивний, організаторський, практично-діяльнісний та етап оцінки ситуації і стану клієнта [66, с. 108]. Основною формою соціально-педагогічної реабілітації дітей, постраждалих від насильства в сім'ї може бути програма, яка складається із таких етапів: діагностичний, організаційно-діяльнісний та етап оцінки ситуації.

Діагностичний етап. Важливість діагностичного етапу полягає в диференційованому, індивідуалізованому і точному визначенні проблем та умов осіб, їх взаємозв'язків як необхідної основи для диференційованої допомоги. Специфіка цільової групи нашого дослідження потребує не лише ретельного соціально-педагогічного діагностування, а й застосування

психологічного інструментарію щодо визначення психічного стану постраждалої від насильства в сім'ї дитини.[52]

В науковій та навчальній літературі наводяться різні тлумачення соціально-педагогічної діагностики як технології соціально-педагогічної діяльності: «спеціально організований процес пізнання, в якому варто збирати інформацію про вплив на особистість і соціум соціально-психологічних, педагогічних, екологічних і соціальних факторів для підвищення ефективності факторів педагогічних» [30]; «процес дослідження соціального об'єкта чи явища засобами розпізнавання та вивчення причинно-наслідкових зв'язків, відносин, які характеризують його стан і тенденції розвитку»; соціально-педагогічна діагностика є «відносно самостійним напрямом наукового знання, який досліджує закономірності, об'єкт, предмет, мету й завдання соціально-педагогічного діагностування», яке в свою чергу є загальною технологією соціально-педагогічної діяльності та займає провідне місце в теорії науково-перетворювальної діяльності.

Соціально-педагогічна діагностика включає в себе три послідовних етапи. На першому етапі відбувається попереднє ознайомлення з об'єктом, постановка завдань, виокремлення складу ситуацій, які необхідно діагностувати, параметри визначених ситуацій, вибір показників методик; на другому етапі – вимірювання та аналіз показників; на третьому етапі узагальнюються результати та формулюються висновки [62]. Проведення соціально-педагогічної діагностики входить в компетенцію соціального працівника, який має «ретельно дослідити життєве поле клієнта, особливості і проблематику його соціального функціонування; ступінь вмотивованості клієнта на співпрацю із соціальним працівником, а також здійснювати моніторинг процесу співпраці» [62]. Систему методів діагностики умовно розподіляють на дві групи: методи проведення діагностичного дослідження та методи аналізу діагностичної інформації, визначення пріоритетності проблем. Методи першої групи дозволяють отримати достовірну інформацію про явище або об'єкт дослідження.

До їх числа належать: збір первинної інформації, ознайомлення з документальними матеріалами, діагностична бесіда, спостереження, інтерв'ю, анкетування, тестування тощо. Використання методів другої групи дозволяє проаналізувати отриману інформацію за допомогою методів класифікації, кореляції, порівняльного аналізу проблем, контент-аналізу, диференціації тощо [52].

На думку Ю. Мельник, С. Шаргородської, Н. Сейко в соціально-педагогічній діяльності не варто використовувати методики, які потребують спеціальних знань, тому дослідниці рекомендують застосовувати в роботі такі методи діагностики як інтерв'ю, моніторинг, соціологічне опитування, експертний прогноз, біографічний метод тощо.

Отже, метою діагностичного етапу соціально-педагогічної реабілітації жінок, постраждалих від насильства в сім'ї, виявлення кола проблем, спричинених ситуацією насильства, їх аналіз, описання та проектування подальших шляхів реконструкції. Організаційно-діяльнісний етап передбачає безпосередню реалізацію процесу соціально-педагогічної реабілітації жінок, постраждалих від насильства в сім'ї, фахівцями відповідних закладів, уповноважених здійснювати реабілітацію, або, у разі необхідності, залучати групу фахівців. Першою складовою процесу реабілітації є проектування: визначення мети й завдань реабілітації та складання проекту програми реабілітації. На думку І. Григи, мета є «узгодженим результатом взаємодії соціального працівника та клієнта», яка може бути двох типів: дискретною – стосуватися конкретних проблем, пов'язаних із отриманням ресурсів, прийняттям рішення, зміни оточення; системною – опанування навичок, оздоровлення конфліктної ситуації в сім'ї, представництво інтересів, відстоювання прав тощо. Завдання реабілітації окреслюють «обсяг майбутньої роботи і способи її реалізації» [17]. Вони мають бути конкретними й зрозумілими, реалістичними і вимірюваними, відповідати потребам, бажанням і очікуванням клієнта, враховувати можливості певної установи та конкретних фахівців. По можливості, до формулювання мети й завдань реабілітації можуть

залучатися фахівці, задіяні в реабілітаційному процесі [17].

Розробка програми реабілітації здійснюється з урахуванням виявлених під час діагностичного етапу проблем клієнта, що звертається по допомогу. Програма реабілітації може складатися з таких розділів: первинне оцінювання, де зазначаються анкетні дані, основна проблема клієнта, опис (зовнішність, поведінка, враження), відомості про життя (житлові умови, професійна приналежність, фінансова ситуація, сімейна ситуація, коло інтересів, причетність значущих для клієнта осіб до проблеми, правова ситуація), спільне формулювання проблеми; планування реабілітаційних заходів із зазначенням мети, завдань та поетапного плану-графіку роботи; моніторинг перебігу соціально-педагогічної реабілітації; заключне оцінювання [52].

Наступною складовою соціально-педагогічної реабілітації ми вважаємо організацію цього процесу на рівні суб'єктів взаємодії: клієнта та залучених фахівців. Взаємодія залучених фахівців, як вважає І. Трубавіна, має відбуватися одночасно на декількох рівнях:

- на функціональному, що стосується розподілу сфери діяльності між виконавцями та відповідає меті й завданням програми реабілітації;
- на міжособистісному рівні між суб'єктами або між клієнтом і суб'єктами через нараду, конфлікти, суперечки, дискусії тощо;
- на рівні організації (наявність організації для проведення реабілітації, керівництва в особі одного з фахівців, наділеного особливими повноваженнями і відповідального за життя і здоров'я клієнта);
- у просторі (в одній установі чи в декількох одночасно через створення єдиного соціалізуючого простору з безпосередніми особистими контактами між учасниками реабілітації) [66].

У разі, якщо соціально-педагогічна реабілітація здійснюється групою фахівців, об'єднані однією метою, члени мультидисциплінарної команди можуть на регулярних зустрічах обговорювати план втручання, робити моніторинг досягнень та, у разі потреби, вносити пропозиції до програми реабілітації. Очолювати таку команду може соціальний працівник, який

здійснює соціальний супровід клієнта в умовах певного закладу.

Взаємодія з клієнтом у напрямку реалізації програми соціально-педагогічної реабілітації розпочинається після підписання контракту або угоди з організацією, яка буде надавати реабілітаційні послуги. Підписання угоди символізує підтвердження про згоду обох сторін на співпрацю. Від імені установи угоду може підписувати соціальний працівник, який здійснює супровід клієнта. Угода містить зобов'язання і права обох сторін взаємодії, відповідальність за невиконання чи неналежне виконання обов'язків, тривалість угоди у часі, методи оцінювання результату, передбачає можливість внесення змін обома сторонами [17]. Угода може брати до уваги неочікувані виниклі обставини, які стануть на заваді реалізації домовленостей.

Основною складовою процесу соціально-педагогічної реабілітації є реалізація програми, переведення програми в площину практичних дій із використанням різноманітних форм і методів роботи. На даному етапі доречним є використання практично-перетворювальних методів, які Н. Сейко розподіляє на соціально-економічні, організаційно-розпорядчі та психолого-педагогічні групи.

Практично-перетворювальні методи соціально-педагогічної діяльності спрямовані на трансформацію соціальної реальності (соціального середовища, соціальних інститутів та інституцій, соціальних комунікацій, соціальної психології клієнта) з метою отримання більш оптимального результату за допомогою застосування доцільних методик [52]. Беручи за основу класифікацію на групи практично-перетворювального методу, визначимо, що група соціально-економічних методів має за мету надання матеріальної або ресурсної допомоги постраждалим від насильства в сім'ї жінкам у вигляді безкоштовного тимчасового притулку, послуг різного спрямування та харчування.

Група організаційно-розпорядчих методів спрямована на координацію взаємодії соціального працівника, який здійснює соціальний супровід клієнта із командою залучених фахівців. Основними методами, які застосовуються в

межах названої діяльності, є:

- метод нормування (нормативи будь-якої діяльності використовуються як орієнтири, зразки фахової діяльності) виявляється у нормативах часу соціально-педагогічної консультації, типів та видів соціально-педагогічних досліджень для певного клієнта;

- інструктаж у вигляді комплексу соціально-педагогічних консультацій та системи методичних вказівок для здійснення фахової діяльності з певною групою клієнтів [52].

Застосування групи психолого-педагогічних методів «впливає на клієнта через механізм соціально-психологічної, педагогічної регуляції його поведінки, самопочуття тощо» . В процесі соціально педагогічної реабілітації жінок, постраждалих від насильства в сім'ї, мають застосовуватися методи, спрямовані на усвідомлення проблеми, яка спричинила особистісні зміни, формування особистісного ресурсу щодо подолання ситуації, що склалася, закріплення отриманих вмінь та навичок, підтримка процесу формування нових ціннісних орієнтацій. Застосування комплексу взаємодоповнюючих та взаємопов'язаних методів сприятиме процесу формування життєвої компетентності постраждалої від насильства в сім'ї жінки. До цієї групи методів належать:

- індивідуальна соціально-педагогічна терапія – різновид методів соціально-педагогічної діяльності, який означає застосування цілеспрямованих заходів щодо надання допомоги клієнту у врегулюванні його взаємин із соціальним середовищем. Цей вид терапії виконує такі функції: соціально-медичну (якщо є необхідність залучення фахової допомоги з боку медичних служб); адвокативно-роз'яснювальну (якщо виникає необхідність розтлумачення проблеми клієнта певним особам, у тому числі й посадовим, з точки зору законодавства і права); соціально-розвивальну (включення особистості у групову діяльність, соціалізація вільного часу особистості, організація процесу вільного соціального розвитку) [52];

- групова соціально-педагогічна терапія – комплекс

соціально-педагогічних заходів, спрямований на корекцію чи профілактику певних соціальних проблем із залученням групи [52].

Патогенна дезадаптація викликана відхиленнями, патологіями психічного розвитку, нервово-психічні розлади, в основі яких лежать функціонально-органічні ураження нервової системи. Це означає, що в одному випадку патогенна дезадаптація може виражатися в різних за своєю ступеня і глибині нервово-психічних захворюваннях, в іншому - в різного ступеня вираженості олігофренії, відставанні в розумовому розвитку. Діти з важким ступенем розумової відсталості повинні лікуватися стаціонарно в поєднанні з додатковою психолого-педагогічної реабілітаційної програмою. До дітей із захворюваннями більш легкого ступеня вживатимуть заходи медико-педагогічного оздоровчого характеру в умовах навчально-виховних закладів (дитячий сад, школа, дитячі будинки і т. д.).

Серед проблем різних форм патогенної дезадаптації окремо виділяються проблеми олігофренії, тобто, проблеми реабілітації розумово-відсталих дітей. Спеціальні дослідження показують, що у олігофренів відсутня фатальна схильність до злочинів. При адекватних їх психічному розвитку методах навчання і виховання вони в змозі освоювати певні соціальні програми, отримувати нескладні професії, бути корисними членами суспільства. Однак розумова неповноцінність цих дітей, безумовно, ускладнює адаптацію і вимагає особливих корекційно-реабілітують програм соціально-педагогічних умов.

Залежно від глибини і ступеня деформації процесу соціалізації можна виділити дві стадії соціально дезадаптації.

1. Стадія шкільної соціальної дезадаптації представлена педагогічно запущеними учнями, для яких характерне хронічне відставання по ряду предметів шкільної програми, опір педагогічним впливам, зухвалість з учителями, різні асоціальні прояви (лихослів'я, куріння, хуліганство, пропуски уроків). Але, незважаючи на це, частина педагогічно запущених підлітків прагне до отримання професії, економічної самостійності, готові трудитися. Деформація в ціннісно-нормативної сфері незначна.

Реабілітаційна робота з ними може вестися в рамках навчально-виховних установ, загальноосвітніх шкіл. По відношенню до них необхідна більш адресна психологічна і соціальна допомога, розширення сфери їх інтересів у позашкільної та позакласної діяльності, формування професійних планів і життєвих прагнень. Необхідно використовувати допомогу від соціальних установ для молоді і підлітків, молодіжної біржі праці, клубів за інтересами, центрів соціально-психологічної допомоги.

2.2. Аналіз статистики звернень щодо жорстокого поводження з дітьми

Щороку кількість звернень щодо насильства над дітьми зростає, це звернення і щодо насильства над дітьми у сім'ї, і щодо насильства у школі, з критичною епідеміологічною ситуацією в країні кількість жорстокого поводження (булінгу) в школах на даний час важко проаналізувати, прослідити з карантинними умовами, але існує також і цькування в інтернеті.

Домашнє насильство – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь [27].

Запобігання домашньому насильству - система заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, та спрямовані на підвищення рівня обізнаності суспільства

щодо форм, причин і наслідків домашнього насильства, формування нетерпимого ставлення до насильницької моделі поведінки у приватних стосунках, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, насамперед до постраждалих дітей, викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків, а також будь-яких звичаїв і традицій, що на них ґрунтуються [27].

Програма для постраждалої особи - комплекс заходів, спрямованих на позбавлення емоційної залежності, невпевненості у собі та формування у постраждалої особи здатності відстоювати власну гідність, захищати свої права у приватних стосунках, у тому числі за допомогою уповноважених органів державної влади, органів місцевого самоврядування [27].

Дитина, яка постраждала від домашнього насильства - особа, яка не досягла 18 років та зазнала домашнього насильства у будь-якій формі або стала свідком (очевидцем) такого насильства [26].

За дев'ять місяців 2021 року кількість звернень щодо домашнього насильства скоєного над дітьми в порівнянні з 2020 роком зростає у 5 разів [43].

За даними Департаменту гарячих ліній ГО «Ла Страда-Україна» кількість звернень дітей щодо насильства у сім'ї під час пандемії зростає, до гарячих ліній щодо насильства, або жорстокого поводження звертаються 75% дітей – дівчата [19].

Найчастіше звернення відбуваються про комплексні випадки насильства, тобто коли застосовується не один вид насильства а декілька, адже частіше за все використовують не один вид насильства, наприклад: фізичне поєднується іноді з психологічним – коли до бійок приєднується ще словесне цькування, образи; або сексуальне з фізичним насильством – коли дитину фізичною силою примушують до сексуальних дій, також сюди може підключитись емоційне насилля з погрозами, залякуваннями, образами; також економічне насильство (нехтування основними потребами дитини) може поєднуватись з емоційним (психологічним) насиллям – коли примушують до жебракування шантажуванням, або з фізичним – коли дитину б'ють та не піклуються про її

здоров'я, зовнішній вигляд, та багато інших поєднань насильства [19].

За даними гарячих ліній за минулий рік кількість звернень щодо сексуального насильства над дітьми збільшилась, до локдауну було приблизно 3-4%, то у минулому році звернень було приблизно 10% [19].

Було проведено моніторинг гарячої лінії для дітей та молоді, в ньому взяли участь приблизно 133 добровольців, і завдяки цим опитуванням з'ясувалось, що найбільша кількість домашнього насильства щодо дітей це фізичне насильство – 52% з опитуваних [19].

При такій тяжкій ситуації щодо насильства або жорстокого поводження з дітьми держава надає допомогу: надання допомоги та послуг особам, які постраждали домашнього насильства та насильства за ознакою статі, станом на 01.08.2021 забезпечують:

339 мобільних бригад соціально-психологічної допомоги;

40 притулків або відділень для постраждалих осіб;

22 кризові кімнати;

16 центрів денного перебування [43].

Протягом 9 місяців 2021 року в усіх регіонах України проведено 10 200 інформаційно-просвітницьких заходів з питань запобігання та протидії домашньому насильству [43].

В усіх областях проведені навчання щодо запобігання та протидії домашньому насильству, в тому числі стосовно дітей та за участю дітей, для державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування, працівників сфери соціального захисту населення [43].

У результаті системної роботи Міністерства соціальної політики та Національної соціальної сервісної служби на сьогоднішній день місцева влада розуміє свою відповідальність та бере на себе ініціативу [43].

24 області затвердили обласні плани заходів, 58 райдержадміністрацій та 368 органів місцевого самоврядування затвердили місцеві програми із запобігання та протидії домашньому насильству та / або насильству за ознакою статі [43].

97% громад призначили відповідальних за координацію роботи щодо попередження та протидії домашньому насильству. Тобто майже в кожній громаді є людина, яка розуміє, що це за проблема, як необхідно на неї реагувати та відповідальна за її вирішення [43].

В областях створено та функціонує 25 обласних та 760 місцевих координаційних рад (комісій) з питань протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі. Завдяки цьому координується робота всіх дотичних до протидії домашньому насильству структур на місцях [43].

Також Міністр соціальної політики України Марина Лазебна зазначила, що окрім інформації для дієвої допомоги кожному постраждалому від домашнього насильства, місцева влада потребує від держави стандартизованих інструментів та допомоги у розбудові необхідної інфраструктури [43].

Тому Міністерство соціальної політики розробило та провело апробацію 4 державних стандартів надання соціальних послуг постраждалим від домашнього насильства, в тому числі послуг екстреного втручання, притулку, соціально-психологічної реабілітації [43].

Також існує насильство у школі, або його називають булінгом. За визначенням Закону України «Про освіту» стаття 1 булінгом (цькуванням) є діяння (дія або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

ЮНІСЕФ визначає булінг - як небажану агресивну поведінку дітей шкільного віку, яка призводить до цькування дитини іншою дитиною чи групою дітей з метою приниження, залякування та демонстрації сили [69].

Булінг буває:

– психологічним – включає в себе поширення чуток, глузування, залякування, словесні образи, погрози, приниження – що може привести до

самогубства дитини проти якої це відбувається, тому що психологічне цькування є дуже небезпечним по відношенню до дитини – її психічний стан, нервова система повністю не сформована і діти більш чутливі до психологічних цькувань;

- фізичним – це можуть бути бійки, штовхання, ляпаси, щипання;
- сексуальним – до нього входять принизливі погляди, образливі прізвиська, висловлювання, жести, поширення чуток, торкання, пропозиції;
- економічним – це можуть бути крадіжки, вимагання або відбирання грошей, телефонів, документів, їжі, одягу, перешкоджання в освіті. [23]

З кожним км діти все більше прив'язуються до соціальних мереж і це становиться їх життям, їм легше та простіше спілкуватись у соціальних мережах ніж особисто у реальному житті, але у всього є свої негативні сторони кібербулінг є однією з цих сторін, а також залежність яка все швидше набирає обертів малюнок 2.1. [69]

Рисунок 2.1. – Графік онлайн-залежності Unicef.

У сучасному світі поширюється більше кібербулінг (агресивна поведінка у соціальних мережах) який може проявлятися:

- регулярні образливі висловлювання до жертви;
- поширення неправдивих, принизливих чуток або інформації;
- використання даних жертви з метою здійснення неправдивих комунікацій від її особи;
- шантажування шляхом публікування та поширення особистої інформації жертви (найчастіше це публікування або залякування опублікуванням інтимних фотографій) [69].

Вище наведені можливі види кібербулінгу, але з кожним роком та покращенням цифрових та інтернет-технологій цих можливостей становиться більше.

Школи у подоланні булінгу, насильства – повинні мати на меті створення у школі:

- дружню до дитини без приниження і образ, атмосферу добра;
- сприяти збереженню гідності дітей, виховувати вміння розуміти один одного, навчати терпимому ставленню до відмінностей [23].

За даними ЮНІСЕФ дії які вчиняють підлітки, які визнають себе жертвами за статтю: шукали підтримку у батьків - більше дівчат ніж хлопців, звертались до вчителів – майже не має різниці між кількістю дівчат і хлопців, шукали підтримку у друзів – більше дівчат але різниця між дівчатами та хлопцями 10%, вчиняли опір самостійно – в відсотковому відношенні хлопців більше ніж дівчат але менше ніж на 10%, ті хто ігнорував булінг – майже однакове відсоткове співвідношення, але хлопців більше це можна спостерігати на рисунку 2.2. [69].

Найчастіше жертвами насилля або булінгу стають діти:

- які прийшли у вже сформований клас (новенькі);
- діти з сімей у яких відрізняється дохід від інших, які мають гірший одяг ніж інші;
- діти які мають якісь вади, діти які мають іншу релігійну віру;

– діти інших національностей (наприклад: мусульмани, євреї та інші).

Відповідно до дослідження ЮНІСЕФ:

67% дітей в Україні у віці від 11 до 17 років стикалися з проблемою булінгу;

24% дітей стали жертвами булінгу;

48% дітей нікому не розповідали про випадки булінгу; 44% школярів були спостерігачами булінгу, але ігнорували його, бо їм було страшно за себе;

більшість дітей булять за те, що вони виглядають, говорять, думають не так, як інші діти. 44% школярів були спостерігачами булінгу, але ігнорували його, бо їм було страшно за себе;

більшість дітей булять за те, що вони виглядають, говорять, думають не так, як інші діти. [69]

Рисунок 2.2 – Булінг в навчальному середовищі.

Отже у сучасному суспільстві все більше набирає обертів як домашнє

насильство, так насильство і в школі. З кожним роком кількість звернень стає все більше. Школи мають розробляти та допомагати дітям адаптуватись, та влаштовувати заходи щодо протидії насильства як з учнями, так і з батьками. Також вчителі мають проходити спеціальні навчання, лекції, семінари як попередити насильство, перешкодити, та сформувати у школі доброзичливу, гармонійну атмосферу. Також вчителі, соціальні педагоги, соціальні працівники, психологи мають інформувати дітей по можливості звернень у разі випадків насилля, а також мають встановлювати довірливі відносини з учнями щоб вони не соромились розповісти про те що сталося психологам, класним керівникам, соціальним педагогам, соціальним працівникам, та щоб соромились звертатись до медичних працівників. Дуже важливо щоб діти довіряли, та не соромились звернутись як до працівників навчальних закладів так і до батьків, тому перш за все потрібно з розумінням та терплячістю відноситись дитини та вислухати її. Існують гарячі лінії, національна гаряча лінія яка працює у будні з 12-00 до 20-00 у телефонному режимі куди дитина може подзвонити та звернутись про допомогу, урядова «гаряча лінія» 1547 з питань протидії торгівлі людьми, запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей. Дуже важливо надавати інформацію дітям, батькам, вчителям про способи звернення та отримання допомоги.

2.3. Характеристика сімей в яких є випадки насильства

Як стало зрозуміло з кожним роком ситуація з домашнім насильством погіршується, випадків стає все більше. Яка ж це сім'я у якій виникає домашнє насильство і чому, і над ким?

Сім'я є первинним та основним осередком суспільства [60].

Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки [60].

Дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не

проживає [60].

Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства.

Дитина, яка зачата і (або) народжена у шлюбі, походить від подружжя [60].

Походження дитини від подружжя визначається на підставі Свідоцтва про шлюб та документа закладу охорони здоров'я про народження дружиною дитини [60].

Мати, батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини, незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою.

Діти мають рівні права та обов'язки щодо батьків, незалежно від того, чи перебували їхні батьки у шлюбі між собою.

Батьки зобов'язані виховувати дитину в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини [60].

Батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток.

Батьки зобов'язані забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя

Батьки зобов'язані поважати дитину

Передача дитини на виховання іншим особам не звільняє батьків від обов'язку батьківського піклування щодо неї

Забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини [60].

Забороняються фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини.

Батьки мають право залучати до виховання дитини інших осіб, передавати її на виховання фізичним та юридичним особам.

Батьки мають право обирати форми та методи виховання, крім тих, які суперечать закону, моральним засадам суспільства [60].

Дитина має право противитися неналежному виконанню батьками своїх обов'язків щодо неї.

Дитина має право звернутися за захистом своїх прав та інтересів до органу опіки та піклування, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій.

Дитина має право звернутися за захистом своїх прав та інтересів безпосередньо до суду, якщо вона досягла чотирнадцяти років.

Батьки мають право звертатися до суду, органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій за захистом прав та інтересів дитини, а також непрацездатних сина, дочки як їх законні представники без спеціальних на те повноважень.

Батьківські права не можуть здійснюватися всупереч інтересам дитини

Ухилення батьків від виконання батьківських обов'язків є підставою для покладення на них відповідальності, встановленої законом

Незалежно від того спільно чи не спільно проживають, насильство може поширюватись на:

- наречені;
- колишнє подружжя;
- подружжя;
- діти (діти одного з подружжя, спільні діти, прийомні діти);
- дружина;
- чоловік;
- бабусі та дідусі;
- онуки;
- прадід та прабабуся;
- братів та сестер;
- інші родичі (дядьки, тітки, племінники, двоюрідні брати та сестри,).

Однією з причин чому постраждалі не звертаються по допомогу є страх помсти від кривдника, здається що кривдника можуть відпустити і кривдник почне мститись та ще більше завдасть шкоди.

Як зазначено вище багато хто може стати жертвою, але найчастіше страждають від домашнього насильства діти, жінки, та люди похилого віку (дідуся, бабусі, прадіди, прабабусі).

Частіше за все сім'ї в яких є домашнє насильство над дітьми це:

- один або декілька членів сім'ї (наприклад: батьки, або один з батьків) самі були жертвами насильства, тому щ вони не знають інших методів виховання, бо їх виховували так само, тобто такі батьки копіюють модель поведінки своїх батьків і так само виховують своїх дітей ;
- стан алкогольного сп'яніння одного або обох батьків, або законних представників дитини (наприклад – опікуни);
- безробітні батьки;
- низький рівень доходів;
- неповні сім'ї;
- впевнені що такий стиль виховання є корисним для дитини, виправдовують свою жорстокість тим що дисципліна та суворе виховання допоможе виховати слухняну дитину;
- молоді батьки – в них відсутнє або не повністю сформоване почуття батьківської відповідальності;
- батьки розсерджені на дитину;
- батьки не знають, що робити, коли дитина чинить не так, як треба;
- залежність батьків [18].

Ознаки якщо над дитиною скоюється домашнє насильство, у дитині можна спостерігати:

- погіршення фізичного здоров'я;
- постійні скарги на головний біль;
- синці;
- наявність частково залікованих попередніх травм;
- сліди укусів;
- опіки незвичної форми та на різних частинах тіла;

- занедбаний зовнішній вигляд;
- зневоднення;
- втрата ваги;
- одяг, взуття які не відповідають сезону та погодним умовам;
- тривожність;
- почуття небезпеки;
- нерішучість;
- безініціативність;
- схильність до одноманітних рухів (наприклад – розгойдування у сидячому положенні);
- підвищена сонливість або безсоння;
- втрата друзів, уникання людей;
- уникання погляду в очі;
- погрози позбавити себе життя, суїцидальні наміри;
- втрата інтересу до життя, та його сенсу;
- страх перед життям, та багато інших ознак;
- дитина не знає к може бути по іншому, тому може проектувати модель поведінки батьків на своє оточення;
- низька самооцінка;
- почуття неповноцінності;
- почуття провини;
- спалахи гніву та можуть бути безпричинні;
- привертають увагу до себе частіше за все, демонстративною, зухвалою поведінкою;
- підозрілі;
- не спокійні [18].

Отже, жертвою домашнього насильства може стати кожна особа, але частіше за все піддаються домашньому насильству жінки та діти. Частіш за все сім'ї в яких скоюється домашнє насильство це сім'ї в яких батьки, або один з

батьків сам був жертвою насильства, сім'ї в яких батьки або один з батьків має залежність, або схильність до зловживання алкоголю або наркотиків, сім'ї в яких складне економічне становище. Домашнє насильство має свої негативні наслідки які, якщо не звернутись по допомогу, будуть проявлятися у дитині все життя, навіть у дорослому житті, якщо вчасно не отримати допомогу.

2.4. Етапи соціально-педагогічної реабілітації

Будь-який суб'єкт соціуму протягом усього життя повинен комунікувати з суспільством, обмінюватись інформацією, це робити складно якщо людина піддавалася насильству в дитинстві з боку батьків або у школі. Дитині складно спілкуватися з однолітками і зі своїм оточенням, вона втрачає соціальні зв'язки та комунікативні навички.

Діти які стали жертвами жорстокого поводження потребують своєчасного надання професійної допомоги, тому що, якщо вчасно не надати допомогу, це може призвести до розвитку серйозних психологічних, педагогічних, соціальних труднощів у дитини. Варто зазначити, що немає єдиної технології надання допомоги дітям, які зазнали насильства. Можна говорити лише про основні принципи роботи з дітьми, які зазнали насильства:

- втручання має бути всебічним. Дитину не можна розглядати в ізоляції від сім'ї та приймати соціальну ситуацію в якій знаходиться дитина;
- реабілітація повинна бути орієнтована на дитину;
- втручання має бути спрямоване на наслідки, що виявляються в розвитку;
- реабілітація повинна відповідати етапу розвитку дитини, а також враховувати рівень розвитку;
- ретельна оцінка стану дитини [17].

Робота соціального педагога передбачає досягнення таких цілей: виявлення та подолання наслідків насильства над дітьми, гармонійне життя

сім'ї в цілому та комфорт кожного члена сім'ї; усвідомлення стереотипів взаємодії та зміна їх патологічних форм кожним членом сім'ї [62].

Психосоціальна реабілітація:

– робота з потерпілою дитиною щодо подолання страху, огиди, ненависті та інших переживань. Часто для дитини жорстоке поводження з нею є таким, що травмує, що він не в змозі висловити свої почуття словами. Тому в діагностиці та реабілітації важливо застосовувати елементи гри та творчості: малювання, музикування тощо;

– психологічна робота з дитиною, не прив'язана безпосередньо до події жорстокого поводження, що переживається, пов'язана з її ставленням до себе, іншим людям, власному майбутньому, отриманням позитивного досвіду безпечної взаємодії з дорослими, часто протилежного тому, який він отримує в сім'ї, навичок у вирішенні важких ситуацій, насамперед ситуацій домашнього насильства тощо;

– робота з найближчим соціальним оточенням дитини (насамперед, батьками) щодо розвитку навичок ненасильницького виховання, емоційної підтримки та емпатії [52].

Складнощі, які є у батьків у відносинах з дітьми, подружжям та партнерами, як правило, пов'язані з серйозними психологічними проблемами, що часто сягають корінням у власне дитинство батьків. Здебільшого ці проблеми не усвідомлюються, і першому плані висуваються матеріальні чи ситуаційні проблеми. У рамках цього напряму педагогами спільно з педагогами-психологами можуть проводитися такі заходи, спрямовані на надання психосоціальної допомоги дітям, які постраждали від насильства та жорстокого поводження, як тренінги, індивідуальні та групові заняття. Індивідуальна робота з неповнолітніми, які постраждали від насильства та жорстокого поводження, передбачає зміну соціального середовища дитини, тобто роботу з батьками, їхню педагогічну освіту, зменшення факторів ризику насильства. Стосовно кожного конкретного випадку розробляється програма допомоги дитині. Вона розробляється педагогами разом із психологом з

урахуванням тяжкості стресової ситуації [33].

Відновлення довіри та виховання позитивного ставлення до дорослих, у тому числі й батьків, є ще одним етапом подолання наслідків жорстокого поводження. Важливо навчити дітей проявляти увагу та турботу, вчити співпереживання. Такий досвід успішно формується при вихованні емоційно-позитивного ставлення до близьких людей, тих, хто піклується про них. На цій основі можна виховувати доброзичливе ставлення до інших оточуючих.

Завдання соціальних педагогів надання допомоги дітям, що зазнали насильство:

- надання соціально-педагогічної, психосоціальної, юридичної та інших видів допомоги;
- реабілітація членів сім'ї;
- надання допомоги при конфліктних та проблемних ситуаціях, та інші [17].

Для досягнення вказаних завдань необхідна сумісна діяльність соціальних працівників, педагогів, психологів, медичних працівників, юристів та інших спеціалістів – інакше кажучи необхідно залучити мультидисциплінарну команду для реабілітації дитини яка зазнала насильство.

Етапи соціально педагогічної реабілітації дитини яка постраждала від насильства:

- збір інформації - включає основні формальні зведення (ім'я, адреса, стать, вік жертви) і контактну інформацію (телефон і реальне місце проживання). Ці дані можуть бути отримані як у результаті прямого інтерв'ю, так і на підставі спостережень чи звертання у відповідні служби. Вже при першому контакті з жертвою насильства важливо зрозуміти, яка саме допомога в першу чергу необхідна, і не покладатися на те, що один набір прийомів можна застосувати до кожного випадку. Соціальний працівник або соціальний педагог повинен володіти інформацією про будинки тимчасового перебування для

жертв насильства, включаючи людей із психічними і фізичними обмеженнями, про можливі джерела фінансової допомоги (благодійні організації, групи місцевої підтримки), організаціях адвокатів, психологів, медичних працівників.);

– діагностика випадку - на цьому етапі звертається увага на ознаки фізичного і психологічного насильства: синці, садна, порізи й опіки, особливо на обличчі, губах і руках, ушкодження і переломи, походження яких носить незрозумілий характер, відсутність навичок особистої гігієни, належного лікування (свідчення фізичного насильства і зневаги), порушення сну, різке підвищення чи зниження ваги, нереальні страхи, розгубленість, покірність і пригніченість (психологічне насильство), а також біль при ходьбі й у сидячому положенні, небажання проходити огляд у гінеколога (сексуальне насильство) та інші. Ряд ознак може вказувати на наявність насильства в сім'ї чи жорстоке поводження з дитиною, поганий догляд за нею.

– планування та узгодження - цей етап передбачає визначення пакета послуг, підбір необхідних фахівців і організацій, призначення соціального працівника для безпосереднього ведення випадку;

– втручання – на цьому етапі можуть використовуватись різні методи й організаційні форми. Передбачаються два основних організаційних підходи для вирішення проблеми: державні і благодійні служби надають члену сім'ї, який зазнає насильство або страждає від зневажливого ставлення, допомогу і підтримку в домашніх умовах або у приміщенні служб без вилучення з родини - організація роботи комплексу служб, що надають домашніх доглядальниць, помічників з медичного догляду, при необхідності забезпечують денний і нічний догляд і допомогу, проводять консультативну і тренінгові роботи з кривдником і жертвою; жертву (дитину) дистанціюють (вилучають) від потенційної чи реальної небезпеки, тобто їй надається можливість тривалого (тимчасового чи постійного) проживання і утримання в спеціальному закладі, яким можуть бути кризовий центр, притулок, чи пансіонат, дитині, прийомна (патронатна чи постійна) сім'я;

– контроль і оцінка - контроль за ходом роботи з випадком насильства і станом члена сім'ї – жертвою насильства – є присутнім та необхідним на всіх етапах, особливу увагу необхідно приділяти спостереженню за тим, наскільки успішно проходить процес реабілітації і чи не варто переглянути методи і підходи до проведення, звернувшись до інших, більш дієвих, що дозволить досягнути бажаних цілей;

– завершення реабілітації – на заключному етапі соціальний працівник або соціальний педагог який мав допомогти дитині, що пройшла курс реабілітації, прийняти рішення про доцільність використовувати постійні системи підтримки чи обравши інші засоби допомоги в непередбачених ситуаціях Він також підводить остаточні підсумки, дає оцінку досягнутих результатів, визначає необхідність переривання чи припинення професійної допомоги чи продовження або зміна допомоги.[65]

Ефективність реабілітації перевіряється за такими критеріями:

– порівняння емоційного (психологічного) стану дитини до і після реабілітації, сюди входить – наявність адекватної самооцінки, зниження рівня тривоги, поліпшення комунікативних навичок;

– порівняння дитячо-батьківських відносин до і після реабілітації, сюди відноситься – сформованість батьківських почуттів та відповідальності, збільшення довіри (адже реабілітація проходить не лише дитина але й її кривдники).[17]

Необхідно особливо наголосити на тому факті, що при організації соціальної допомоги та підтримки дітей у важких життєвих ситуаціях необхідно враховувати специфіку їх проблем, особливості даної конкретної сім'ї дитини, її соціальне середовище. Тільки індивідуальний підхід до вирішення проблем конкретної дитини, орієнтуючись на особливості її особистості, сім'ї, внутрішнього кола, дозволяє досягти найефективнішого результату у наданні цієї неповнолітньої соціальної допомоги та підтримки, допомагає знайти вихід із важкої життєвої ситуації.

Отже, важливо бути з дитиною та підтримувати її на кожному етапі

реабілітації, та стежити як проходить реабілітація, за необхідністю замінити певні види, форми. Також важливим є робота з кривдником дитини та організація формування не агресивних моделей поведінки з дитиною. Жорстоке поводження згубно впливає на різні аспекти життя дитини: здоров'я, розвиток, самооцінку, спілкування, шкільну успішність, соціальну адаптацію. Крім фізичної та психологічної шкоди, перенесене в дитинстві насильство накладає відбиток на способи взаємодії людини з іншими людьми, і насамперед у майбутньому зі своїми дітьми. Так виникає цілий цикл насильства, який проявляється на різних рівнях: у актуальних відносинах між дитиною та батьком, та у відносинах між поколіннями. Як правило, за жорстоким поводженням з дітьми стоять проблеми, з якими не справляється сім'я, багато з яких спричинені власним дитинством та важкими умовами життя батьків. Саме тому таких ситуацій допомоги потребують не тільки діти, а й їхні батьки. Жорстоке поводження з дітьми здатне викликати лише злість, образу і страх перед дорослим, далекий від справжньої поваги. Фізичні покарання, хоч і можуть бути ситуативно дієві, марні, якщо батьки хочуть виховати в дитині моральні якості, що спонукають чинити правильно виключно під впливом власного внутрішнього контролю, а не тому, що хтось ставить умови, загрожує чи примушує. Педагоги, які працюють в освітніх закладах, у тому числі, з проблемою жорстокого поводження, повинні постаратися у доступній формі донести до батьків: фізично караючи дитину, психологічно принижуючи її, вони вирощують у ній установки – «правий той, у кого сила» та «раз мене можна бити, то й інших теж можна бити». Надалі це може привести його до кримінального середовища, сприяти виникненню девіантних форм поведінки. Фахівцям, які працюють з дітьми, необхідно вміти розпізнавати жорстоке поводження в різних формах та на різних етапах життя сім'ї та надавати допомогу дітям та їхнім батькам на початковому етапі виникнення проблем, а не лише в тих випадках, коли не залишається нічого іншого, як забрати дитину з сім'ї для забезпечення безпеки. Чим раніше виявляються випадки жорстокого поводження з дитиною, тим менш витратною та ефективнішою надається

допомога дитині та її сім'ї. Таким чином, у ході реалізації діяльності, спрямованої на запобігання насильству та жорсткому поводженню з дітьми, вирішується соціально значуще завдання профілактики соціального сирітства.

ВИСНОВКИ

В умовах зростаючої економічної та соціальної напруженості, дегуманізація ціннісних орієнтацій і основних відносин між дітьми і підлітками все частіше стають жертвами насильства як з боку батьків, так і оточуючих дорослих, так і однолітків.

Школа, сім'я, на жаль, перестають бути тим особливим простором, де дитина може відчувати себе повністю захищеною. Виникає необхідність створення системи запобігання насильству та агресії щодо неповнолітніх в умовах сім'ї та освітніх організацій. Реальність, яка загрожує психологічному, моральному, фізичному здоров'ю також вимагає створення системи соціально-психологічної реабілітації дітей, які постраждали від жорстокого поводження.

У психолого-педагогічному аспекті «насильство» визначається як фізичний, психічний, соціальний вплив на людину іншою особою, сім'єю, групою або державою, змушуючи її переривати значну діяльність і виконувати іншу, всупереч їй, або загрожуючи її фізичному або психічному здоров'ю і цілісності. Як синонім опису насильства щодо дітей використовується термін "жорстоке поводження з дітьми" - навмисне або необережне поводження або дії батьків, осіб, які полюють за ними або іншими людьми, які призвели до травм, інвалідності розвитку, смерті дитини або загрожують правам і добробуту дитини.

Традиційно існує чотири види жорстокого поводження з дітьми:

- фізичне насильство - умисне або безрозсудне заподіяне дитині тілесне ушкодження, що викликає фізичні або психічні порушення або затримку розвитку;

- емоційне або психологічне насильство - тривале, періодичне або постійне вплив батьків або інших дорослих на дитину, що призводить до формування у дитини патологічних рис характеру або порушення психічного

розвитку. Емоційне насильство ототожнюється деякими авторами з психологічним насильством, а інші розглядають його як самостійний вид;

- сексуальне насильство або розбещення - залучення дитини до сексуально мотивованих дій з метою отримання сексуального задоволення або матеріальної вигоди для дорослих;

- моральна жорстокість або нехтування основними потребами дитини - нездатність батьків або осіб, що їх замінюють, задовольнити основні потреби і потреби дитини: харчування, одяг, житло, медичне обслуговування, виховання, освіта тощо.

Детально описані ознаки кожного виду насильства та можлива поведінка дорослих, що дає можливість запідозрити жорстоке поводження з дітьми. Крім того, параметри, на підставі яких оцінюється той чи інший випадок, пов'язаний він з жорстоким поводженням або ні, визначається ступінь його тяжкості (тяжкість впливу, частота, рівень розвитку дитини), дії дорослого корелюються з етнічними і культурними традиціями.

Порушення, що виникають внаслідок насильства, впливають на всі рівні функціонування дитини.

Прийнято розрізняти безпосередні і довгострокові наслідки жорстокого поводження з дітьми. До безпосередніх наслідків відносяться травми (в першу чергу певного характеру), психічні розлади. Серед довгострокових наслідків жорстокого поводження з дітьми - порушення фізичного і психічного розвитку дитини (розбіжність ваги і зросту і віку, низька самооцінка), різні соматичні захворювання (шкірні висипання, алергічні захворювання, виразки шлунка, неврологічні захворювання), особисті та емоційні розлади, соціальні наслідки.

Ще одним можливим наслідком жорстокого поводження з дітьми є пасивність дитини, так звана жертва (психологія жертви). Крім того, небезпечним соціальним наслідком є відтворення моделі жорстокості до оточуючих (згідно з дослідженнями, дорослі, схильні до насильства над дітьми, самі стали жертвами насильства в дитинстві).

Насильство щодо неповнолітніх, поряд з іншими факторами, створює

передумови для виникнення різного роду відхилень. Часто діти намагаються суб'єктивно знизити досвід зловживань з ними, вдаючись до вживання алкоголю, психоактивних речовин, що призводить до звикання до поведінки. Нездатність терпіти приниження і насильство в сім'ї призводить до втечі з дому, бродяжництва і бездомності, а спроби отримати життя призводять до проституції і незаконних дій.

Протидія насильству щодо дітей пов'язана з низкою об'єктивних труднощів, що можливо і пов'язано з низкою ефективністю цієї роботи. Незважаючи на чіткі показники різних видів насильства, їх виявити складно, так як зробити якісь висновки виходячи з індивідуальних ознак неможливо. Тому необхідна комплексна оцінка проблеми. Дитина через відсутність соціального досвіду не завжди може оцінити певні факти, і з цієї причини така оцінка є суб'єктивною.

Основною сферою насильства щодо дітей є сім'я, в якій через свою відносну закритість такі факти важко діагностувати.

Другий напрямок, в якому відбувається жорстоке поводження з дітьми, - це школи, дитячі садки, школи-інтернати, літні табори і т.д. У цих освітніх організаціях проблема насильства ускладнюється тим, що педагогічне насильство потенційно присутнє в традиційній педагогіці (дисципліна, успішність). У зв'язку з цим предметом наукового дослідження має бути чітке визначення меж цього явища.

Шкільне насильство може відбуватися у відносинах «вчитель-учень» і «учень-учень». Булінг в даний час є переважаючою формою насильства в основних школах. Булінг (англійське *bulling* – залякування, тревтіння) – знущання над дитиною збоку однолітків. Іншими словами, це агресивна поведінка (імена, образи, приниження як у словесній, так і в письмовій формі; фізичний тиск або примус), що здійснюється регулярно з метою навмисного заподіяння шкоди, як фізичної, так і моральної, іншій людині.

Переважаючими видами насильства в загальноосвітніх школах є психологічне і частково фізичне насильство. Тоді як в родині спостерігаються

всі види насильства, переважними є фізичне та нехтування основними потребами дитини (згідно із статистикою Мінсоцполітики).

Соціально-психологічна реабілітація дітей полягає у розвитку, формуванні та підтримці соціальних навичок; у допомозі в отриманні безоплатної правової допомоги; у корекції психологічного стану та поведінки в повсякденному житті; у допомозі у зміцненні/відновленні родинних та суспільно-корисних зв'язків. Важливим є формування позитивної моделі сімейного життя і стосунків між чоловіком та жінкою у юнаків та дівчат, які постраждали від сексуальної експлуатації.

У сучасному суспільстві все більше набирає обертів як домашнє насильство, так насильство і в школі. З кожним роком кількість звернень стає все більше. Школи мають розробляти та допомагати дітям адаптуватись, та влаштовувати заходи щодо протидії насильства як з учнями, так і з батьками. Також вчителі мають проходити спеціальні навчання, лекції, семінари як попередити насильство, перешкодити, та сформувати у школі доброзичливу, гармонійну атмосферу. Також вчителі, соціальні педагоги, соціальні працівники, психологи мають інформувати дітей по можливості звернень у разі випадків насилля, а також мають встановлювати довірливі відносини з учнями щоб вони не соромились розповісти про те що сталося психологам, класним керівникам, соціальним педагогам, соціальним працівникам, та щоб не соромились звертатись до медичних працівників. Дуже важливо щоб діти довіряли, та не соромились звернутись як до працівників навчальних закладів так і до батьків, тому перш за все потрібно з розумінням та терплячістю відноситись дитини та вислухати її. Існують гарячі лінії, національна гаряча лінія яка працює у будні з 12-00 до 20-00 у телефонному режимі куди дитина може подзвонити та звернутись про допомогу, урядова «гаряча лінія» 1547 з питань протидії торгівлі людьми, запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей. Дуже важливо надавати інформацію дітям, батькам, вчителям про способи звернення та отримання допомоги.

Так, спеціально організована виховна робота та соціально-педагогічна реабілітація дітей під час позанавчальної діяльності та реабілітації в умовах родини дали реальні позитивні результати. Це призводить до висновку, що розробка та реалізація аналогічних програм для освітніх організацій, насамперед для загальноосвітніх шкіл, підвищить ефективність профілактичної та реабілітаційної роботи щодо дітей, які зазнали насильства та кримінальних посягань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акімова Д.С. Проблема перетинання освіти й насильства. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія : Філософія. Політологія.* 2012. Вип. 110. С. 44–45.
2. Бабенко О. Е. Оптимізація системи міжнародного і національного законодавства з питань запобігання насильства в сім'ї Держава і право: *Збірник наукових праць Юридичні і політичні науки.* 2010. Вип. 49. С. 241-247.
3. Байдарова О. Модель компетентності прийомних батьків та батьків вихователів в опіці над дітьми, які зазнали насильства *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія : Психологія.* 2016. Вип. 1 (4). С. 14–16.
4. Безпалько О. В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико-методичні основи: монографія : Наук. світ, 2006. 363 с.
5. Богданович Л. «Особиста безпека вдома» (Бесіда з дітьми). *Безпека життєдіяльності.* 2019. № 6. С. 28.
6. Болтівець С.І. Домашнє насилля як підґрунтя девіантної поведінки підлітка *Практична психологія та соціальна робота.* 2009. № 10 (127). С. 38–39.
7. Бондаровська В. М., Кочемировська О. О., Лактіоновата Г. М. Стан системи попередження насильства в сім'ї в Україні: правові, соціальні, психологічні та медичні аспекти. Київ. 2010. 372 с.
8. Бугаєць Т. Чи зможе Україна захистити дітей від сексуального насильства? *Юридична газета.* 2018. (№ 21/22). С. 46
9. Булеза Б.Я. Готовність соціальних працівників до медико соціальної роботи з дітьми жертвами насильства. *Науковий вісник Ужгородського університету : збірник наукових праць.* Серія Педагогіка. Соціальна робота. 2017. Вип. 1(40). С. 42–44.

10. Величко Ю.М. Вплив насильства в родині на психічний розвиток дитини молодшого шкільного віку. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія : Соціологія. Психологія. Педагогіка. 2005. Вип. 22/23. С. 109–111.
11. Виявлення, попередження і розгляд насильства та жорстокого поводження з дітьми : метод. мат. для прац. освіти КАЛИТА, 2007. 36 с.
12. Вознюк А. А. Обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство. Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативнорозшукової діяльності : тези III Всеукраїнської науковопрактичної конференції (Хмельницький, 1 березня 2019 року). Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2019. С. 111–114.
13. Волошина І.В. Конституційно правовий статус дитини в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. Конституційне право; муніципальне право МВС України, НАВС. Київ, 2016. 20 с.
14. ВР України Закон «Про реабілітацію інвалідів в Україні»
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2961-15>
15. Гальцов В. Насилля над малолітніми: злочин і покарання *Голос України*. – 2012. (№96). С. 10.
16. Гордієнко, Б. П. Насильство як складова жорстокого поводження з дітьми. *Український психолого педагогічний науковий збірник*. 2018. № 13. С. 18–21
17. Гузько Р. Дії працівників у разі виявлення фактів жорстокого поводження з дітьми. *Практика управління закладом освіти*. 2014. № 12. С. 56–60.
18. Гумін О.М. Кримінологічна характеристика насильства у сім'ї щодо неповнолітніх. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»* : збірник наукових праць. Серія : Юридичні науки. 2016. № 850. С. 492–499.
19. Департаменту гарячих ліній ГО «Ла Страда-Україна». URL: <https://la-strada.org.ua/>
20. Джужа А.О. Кримінально правові та кримінологічні засади запобігання злочинам проти статевої недоторканності дитини: монографія НАВС. Київ, 2013. 193 с.

21. Дідківська Г. Механізм впливу факторів сімейного неблагополуччя на злочинність неповнолітніх: макрорівень. Підприємництво, господарство і право. 2009. № 1 (157). С. 118–121.
22. Діяльність центрів соціальних служб для молоді України: сучасний стан і перспективи розвитку За заг. ред. С. В. Толстоухова та ін. Київ : Академпрес, 2015. 112 с.
23. Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ). URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/2886/file/Bulling_system.pdf
24. Дубровська Є. В. Навчально-методичний посібник «Організація роботи з розв'язання проблеми насильства в школі». 2011. 96 с
25. Європейська конвенція про здійснення прав дітей. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/994_135
26. 3У «Про охорону дитинства». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2402-14>
27. 3У Про запобігання та протидію домашньому насильству. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>
28. Закон "Про внесення змін до Закону України "Про соціальну роботу з дітьми та молоддю". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-17#Text>
29. Йосипів А. Психолого педагогічні причини насильства. *Юридична Україна* . 2009. № 6 (78). С. 117–121.
30. Казміренко В. О. Вияви домашнього насилля над дітьми. *Юридична психологія*. 2017. № 1. С. 79–92.
31. Калмиков Д. Експлуатація кількох дітей: аналіз змісту діяння та техніки його законодавчої регламентації. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. №10. С. 157–160.
32. Кваша Р. С. Поширення насильства та булінгу серед неповнолітніх: роль електронних засобів комунікації. *Держава і право : збірник наукових праць. Юридичні науки*. 2019. Вип. 83. С. 331–342.
33. Конвенція про права дитини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_021
34. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text

35. Кундельський. Д. В. Соціально економічні аспекти прояву структурного насилля в сучасній Україні. *Регіональні студії*. 2019. № 18. С. 27–35
36. Кучинський М.С. Методичні рекомендації щодо виявлення, реагування на випадки домашнього насильства і взаємодії педагогічних працівників з іншими органами та службами Безпека життєдіяльності. 2019. № 2. С. 2–6.
37. Лабенська Л.Л. Права дитини: сучасний стан забезпечення та реалізації в Україні Л.Л. Лабенська, В.О. Савич *Право і суспільство*. 2018. № 1. С. 118–122.
38. Лавчи Я.Д. Проблеми дослідження жертви у сімейно побутовій (домашній) насильницькій злочинності. Матеріали міжнародної науково практичної конференції «Публічне право України: пошук оптимальних моделей правового регулювання» : 2018 р., [м. Київ] «Публічне право України: пошук оптимальних моделей правового регулювання», міжнар. наук. практ. конф. Київ : Гельветика, 2018. С. 59–61.
39. Левківський Б.К. Загальні проблеми юрисдикційного захисту осіб, постраждалих від насильства в сім'ї» (домашнього насильства). *Часопис Київського університету права : український науково теоретичний часопис*. 2012. № 2. С. 171–174.
40. Левченко К.Б. Повноваження органів охорони здоров'я» у впровадженні роботи із попередження насильства в сім'ї» Вісник Кримінологічної асоціації України : збірник наукових праць / Харк. нац. університету внутрішніх справ ; Кримінолог. асоціація України. Харків, 2015. № 2 (10). С. 187–195.
41. Максимів І.І. Психологічна характеристика об'єктивних причин втягнення дитини у жебрацтво. *Право і суспільство*. 2015. № 2. С. 229–235.
42. Максимова Н.Ю. Соціально психологічні аспекти проблеми насильства; Комітет сприяння захисту прав дитини. Київ, 2003. 344 с.
43. Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/20965.html?PrintVersion>

44. Митник У.М. Детермінація домашнього насильства Держава і право : збірник наукових праць. Юридичні науки. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; редкол.: Шемшученко Ю.С., Кресіна І.О., Акуленко В.І. [та ін.]. Київ, 2018. С. 223–234.
45. Михайліченко Ю. В. Соціально педагогічна профілактика жорстокого поводження з дітьми в сім'ї у Великій Британії : автореф. дис. канд. пед. наук : Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Держ. закл. « Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка». Луганськ, 2013. 20 с.
46. Міністерство освіти і науки України лист Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v5480729-18#Text>
47. Могілевська Л. До характеристики методів діяльності Національної поліції у сфері забезпечення прав і свобод дитини Підприємництво, господарство і право. 2019. № 12. С. 192–196.
48. Навроцький О. Шляхи удосконалення адміністративної відповідальності за порушення прав дитини в сучасному адміністративному законодавстві України Підприємництво, господарство і право. 2017. № 3. С. 145–148.
49. Наказ Про внесення змін до наказу Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту і Міністерства внутрішніх справ України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1354-21#Text>
50. Наказ Про затвердження Порядку проведення та документування результатів медичного обстеження постраждалих осіб від домашнього насильства або осіб, які ймовірно постраждали від домашнього насильства, та надання їм медичної допомоги. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0262-19#Text>
51. Нечипоренко Л. "Підпільна" війна, де найпоширеніша зброя – кулак Департамент зв'язків з громадськістю МВС України. URL: http://mvsinfo.gov.ua/events/2007/03/290307_4.html.
52. Овсяннікова Я. О. Форми і методи роботи з дітьми, які пережили насильство. Вісник Національного університету оборони України: збірник наукових

- праць., Вип. 4 (29) 2012. 312 с.
- 53.Онишко Ю.В. Насильство в сім'ї: стан та проблеми. Педагогіка толерантності № 3/4 (17/18), 2001.С. 49.
- 54.Постанова Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF#Text>
- 55.Порядок забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-%D0%BF#n13>
- 56.Правові та кримінологічні засади запобігання насильству в сім'ї: Навч. посіб. МВС України. НАВСУ; За заг. ред. О.М. Джужі, І.В. Опришка, О.Г. Кулика. К., 2005. 123 с.
- 57.Професійна підготовка соціальних педагогів до роботи зі сім'єю: досвід Німеччини : монографія М. П. Дужа-Задорожна, М. С. Швед; Нац. ун-т «Львів. політехніка». Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2016. С. 289
- 58.Родіонова Д. Насилля «по домашньому» Сільські вісті. 2013. 28 листоп. (№ 140). С. 3.
- 59.Самченко Є.М. Поняття та сутність сімейно побутового насильства стосовно неповнолітніх Економіка. Фінанси. Право. 2010. № 7. С. 30–33.
- 60.Сімейний Кодекс України. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
- 61.Симоненко Т. Поняття й ознаки права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні: теоретико правовий аналіз Підприємництво, господарство і право. 2019. № 2 (276). С. 188–193.
- 62.Соціальна педагогіка: мала енциклопедія За заг. ред. проф. І. Д. Звереві. Київ : ЦУЛ, 2008. 336 с.
- 63.Стромило А. П. Насильство над дітьми та його наслідки. *Вісник Черкаського університету*. 2010. № 121. С. 140-143.

64. Технології соціально-педагогічної роботи : навч. посіб. за заг. ред. проф. А. Й. Капської, 2000. 372 с.
65. Типове положення про центр соціально-психологічної допомоги. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/608-2004-%D0%BF#Text>
66. Трубавіна І. М. Навчальний посібник. Теоретичні основи соціально-педагогічної роботи з неблагополучною сім'єю. Державний центр соціальних служб молоді, 2003. 132с.
67. Черних Г. Злочинність і параметри насилля в українському суспільстві *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія : Соціологія. 2015. С. 32–37.
68. Чеханюк Л. Вдосконалення законодавства України щодо захисту жертв насильства у сім'ї » *Право України*. 2007. № 6. С. 119–122.
69. ЮНІСЕФ. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/bullying-cyberbylling-teens-Ukraine>
70. ЮНІСЕФ дитячий фонд ООН. ГО «Ла Страда Україна». URL: <https://cutt.ly/8IwfWmE>
71. Юридична енциклопедія: [у 6 т.] ред. кол. Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. Київ : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2002. 720 с.
72. Юхта О.Г. Захист прав дітей від сімейного насильства. *Часопис Київського університету права: український науково теоретичний часопис*. 2015. № 1. С. 78–81.
73. Яковець І.С. Превентивні та компенсаційні заходи як захист від катувань і жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження чи покарання *Вісник Кримінологічної асоціації України : збірник наукових праць; Кримінолог. асоціація України*. Харків, 2016. № 2 (13). С. 184–198.
74. Ярема Н. Ю. Психологічні аспекти спілкування працівників поліції з постраждалими від насильства. *Наука і правоохорона: науковий журнал Міністерства внутрішніх справ України*; Київ, 2017. № 2 (36). С. 240–246.